

Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane*

Öz: Tarihi bir hakikattir ki bütün toplumlarda suç işleyenler olmuştur. Aynı şekilde suç işleyenlerin çeşitli cezalara çarptırılması söz konusudur. Tarihte suçluya verilen cezalardan biri de hapidir. Hapis, kadim bir ceza olunca hapis mekânları da tarihin en eski devirlerine kadar uzanmakta ve günümüzde de gerek Doğu gerekse Batı dünyasında başta olmak üzere bütün kültürlerde varlığını önemli bir şekilde sürdürmektedir. Bu makalede, Batı ve Doğu kültüründe hapishanenin geçmişi, değişimi, şimdiki halini ve bu toplumların hapis mekânları hususunda birbirini etkilemesi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ceza, Hapishane, Mahkûm, Batı, Doğu.

M. Zeki
UYANIK[®]

Prison in Western and Eastern Culture

Abstract: It is a historical fact that there have been criminals in all societies and they have been punished in different ways. Imprisonment is an old penalty, and prisons as places where prisoners are placed go back to old times. Imprisonment places being as old as human history continue to exist until now and are important. Prison culture exists in Eastern and Western culture and continues to exist. In this article we handle the history of imprisonment in the Western and Eastern world, its change, its present situation, and how these societies influence each other concerning the places of imprisonment.

Keywords: Penalty, Prison, Prisoner, East, West.

* Makale, yazarın "İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane" adlı doktora tezinden üretilerek hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı. E-Posta: mzuyanik@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8388-853X>

Giriş

Suç ve ceza insanlık tarihi kadar eski olduğu gibi aynı şekilde suça verilen cezanın çekildiği mekân hapisane de bir o kadar eskidir.¹ Hapishane, mahpushane ya da diğer isimleri ile zindan (tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu çok karanlık, sıkıntılı ve kapalı yer),² cezaevi (hükümlülerin içinde tutuldukları yapı),³ yerleşik hayatın ve devlet otoritesinin hâkim olduğu dönemlerde ve bölgelerde daha yaygın bir kurum olmuştur.⁴ Devletlerin henüz teşekkül etmediği dönemde hapishanelerin oluşum seyrini anlatmak mümkün değildir.⁵ Hapishane, eski medeniyetlerde suçluyu cezalandırmak için tutulan bir mekândan ziyade, cezası belirleninceye veya infaz edilinceye kadar suçlunun tutulduğu bir mekân olmuştur.⁶

Bu hapis mekânı, yerin altında karanlık bir ortamda, bütün suçluların bir arada hapsedildiği, penceresi, tuvaleti olmayan, havalandırması bulunmayan, pis kokusu olan, sesin işitilmediği zindan şeklindeydi. O dönemdeki zindanların, mahzenlerin veya hapis mekânlarının şartları o kadar kötüydü ki oraya düşenler ortamın ve şartların ağır oluşundan dolayı ölümü hapse tercih ediyorlardı.⁷

Söz konusu bu dönem ile ilgili en iyi bilinen zindan veya hapishane Kur'an'da da bildirildiği üzere Hz. Yusuf'un ve Hz. Musa'nın dönemindekilerdi. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf ve Hz. Musa dönemlerindeki Mısır anlatılırken, hapis cezası uygulamasından ve hapishane kurumundan da bahsedilir. Aynı husus Eski ve Yeni Ahit'te de geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki ile Eski ve Yeni Ahit'teki hapishane anlatımları birbiriyile örtüşmektedir.⁸

1 *AnaBritanica*, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1993), V, 489.

2 İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın ve Hamza Zülfikar, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), II, 2516.

3 Parlatır, Gözaydın ve Zülfikar, *Türkçe Sözlük*, I, 401.

4 Ali Bardakoğlu, "Hapis," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XVI, 54.

5 Mustafa Avcı, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, (Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2014), 23.

6 Karl Krohne, *Lehrbuch Der Gefängniskunde Unter Berücksichtigung Der Kriminalstatistik Und Kriminalpolitik*, (Stuttgart: Harvard University, 1889), 3; Bardakoğlu, "Hapis," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, 54; Metin Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12-13 (2001), 541.

7 Karl Krohne, *Lehrbuch Der Gefängniskunde*, 5; Hasan Abdulğani Ebû Guddê, *Ahkamü's-Sicn*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006), 279-281.

8 Bkz. Yusuf, 12/25, 32-33-35-41-42-100; Şuara, 26/29; Eski Ahit, Ezra, 7/26; Levililer, 24/12; Sayılar, 15/34; Yeremya, 37/16; Tekvin, 39/20; Yeni Ahit, Resullerin İşleri, 5/21-23; 16/23-27, 35-40; 22/19.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Yusuf ve Hz. Musa dönemindeki hapis mekânı için "*sicn*" (zindan) diye bahseder.⁹ Hz. Yusuf, bir iftira sebebi ile yıllarca zindanda hapsedilmiş, Hz. Musa da Firavun'un yerin altında yaptırdığı şartları çok ağır olan, sesin duyulmadığı, aydınlığın görülmediği, insanların ölümü temenni ettiği ve ölüme terk edildiği zindana atılmakla tehdit edilmiştir.¹⁰

"Ahd-i Atik'te de Allah'ın şeriatına ve kralın emirlerine karşı gelenlere öngörülen cezalardan biri de hapis olup bunun için '*esarit*,'¹¹ hapishane için de '*masamar*'¹² veya '*beyt kala*'¹³ kelimeleri kullanılır. Aynı şekilde Yeremya Peygamberin hapishaneye, Yusuf Peygamberin zindana atıldığından¹⁴ söz edilir."¹⁵ Rivayete göre Hz. Yusuf'u zindana atan Mısır Azizi'nin üç türlü zindanı vardı. Bunlardan ikisi, *sicnü'l-katı* ve *sicnü'l-azab* denilen ve suçluların ölüme terk edildiği yerlerdi. Üçüncü zindan çeşidi ise *sicnü'l-afiye* denilen ve sarayın karşısında ve yer seviyesinin üstünde şartları iyi, hizmetçilerin geçici olarak hapsedildiği yerdi. Hz. Yusuf da burada hapsedilmiştir.¹⁶ Eski Mısır'da ortak krallık döneminde (M.Ö. 2050-1876) esirler, casuslar, görevini kötüye kullananlar için kalelerde zindanlar ya da hücreler inşa edilmiştir.¹⁷

Mezopotamya'da (M.Ö. 300-400) köleler, yabancı esirler ve rüşvet almış görevliler, borçlular ve hırsızlar için hapishaneler inşa edilmiştir.¹⁸ Eski medeniyetlerden İbranilerde, hapis cezasına veya ölüm cezasına çarptırılanlar için hapis mekânı olarak boş sarnıçlar kullanılmıştır.¹⁹

Asur İmparatorluğunda da (M. Ö. 746-539) kaçakçılar, hırsızlar, devlet hizmetinden kaçanlar, vergisini ödemeyenler ve yabancı esirler için müstahkem mekânlar hapishane olarak kullanılmıştır.²⁰

Kısaca kadim telakkide hapishane ya da zindan demek, bir tür mezarlık demektir. Zira eski kavimlerde mahpusun tutulduğu mekânlar, kale, hisar, saray, kule

9 Bkz. Yusuf, 12/25, 32-33-35-41-42-100; Şuara, 26/29.

10 Muhammed Ali es-Sâbüni, *Safvetü't-Tefâsir*, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006), II, 829; Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 281.

11 Ezra, 7/26.

12 Levililer, 24/12; Sayılar, 15/34.

13 1. Krallar, 22/27.

14 Yeremya, 37/16; Tekvin, 39/20.

15 Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 54.

16 Avcı, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, 31.

17 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012), 9.

18 Yıldız, *Mapusâne*, 9.

19 AnaBritanica, V, 489.

20 Yıldız, *Mapusâne*, 9.

ve tersaneler, yerin altında, karanlık, havasız, rutubetli, sesin duyulmadığı, havanın, güneşin girmediği yerlerdir. Tıpkı vahşi tabiat gibi bu mekânlar, insan elinin değmediği bir yer görüntüsündedir.²¹ Bir delikten ibaret olan bu hapis mekânları, “deliğe tıkmak” darb-ı meselinin doğmasına da tesir etmiş olsa gerektir.²² Bu mekânlar, ceza hukukunda genel kabullere göre binlerce yıldır vardır. Ancak hapis günümüzdeki fonksiyonuna sahip değildir.²³

Günümüzde hapis cezası, suçluya verilen ilk ceza çeşididir. Mahpusun tutulduğu hapisane de tarihteki karanlık zindanlardan çok farklı olarak mahpusun temel insani ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir düzeye gelmiştir.

Batı ve Doğu kültürü açısından hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği hapisanelerin bu tarihi gelişimini ve sebeplerini irdeleyelim.

1. Batı Kültüründe Hapishane

Batı kültüründe veya bir başka ifade ile Batı dünyasında, “ilk çağda suçlu, toplumun düşmanı sayılır ve ona karşı bütün araçlarla mücadele edilebilirdi.²⁴ Suçlunun suç işlemede, toplumun da kusuru olabileceği düşüncesi yoktu. İşlenen suça, ölüm, sakat bırakmak, kırbaçlamak veya diğer bedeni işkenceler, sürgün, para cezası, kölelik gibi cezalar verilmekteydi.²⁵ Hapis cezası ise çok sonraları gündeme geldi.”²⁶ Batı kültüründe ilk çağlarda hapis cezası ve hapishane yoktu. Ancak zamanla hapis cezası uygulanmaya başlanmış, bunun neticesinde hapishane de meydana gelmiştir.

Hürriyeti bağlayıcı ceza dediğimiz hapis ve dolayısıyla bu cezanın çekildiği hapishane, eski dönemlerin şehir devletleri olan eski Yunan, Roma, Germenler gibi ülkelerde söz konusuydu.²⁷

Eski Yunan’da kullanılmayan maden ya da taş ocakları, suçluların kapatıldıkları bir hapishane olarak kullanılmıştır. Ancak buradaki hapis veya bu dönemdeki

21 Yıldız, *Mapusâne*, 10.

22 Yıldız, *Mapusâne*, 10.

23 Kayıhan İçel vd., *Yaptırım Teorisi*, (İstanbul: Beta Yayınları, 1993), 86.

24 Krohne, *Lehrbuch Der Gefängniskunde*, 2.

25 Krohne, *Lehrbuch Der Gefängniskunde*, 2-3.

26 Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi,” Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 5.

27 Krohne, *Lehrbuch Der Gefängniskunde*, 4; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 5-7.

hapis cezası cezadan çok bir güvenlik önlemiydi.²⁸ Yunanlıların en meşhur hapishanesi, ünlü filozof Sokrates'in de hapsedildiği "Esilis" hapishanesidir.²⁹

Roma'da ise hapis cezası, özel ve kapalı bir iş yerinde mahpusları çalıştırmak şeklindeydi. Yani iş yerleri açık cezaevi olarak kullanılabilirdi.³⁰ İlk dönem Roma'daki hapis cezası da cezadan çok, geçici bir gözaltı ve tutukluluktuktu.³¹ Ancak zamanla Romalılar da hapis cezasını benimseyip, karanlık yer altı zindanlarını, korkutucu mekânları hapishane olarak kullanmışlardır. Bu zindanlar umumiyetle kale, kule ve hisarların altında veya belediye binasının bodrumunda bulunmaktaydı.

İngiltere ve Germen'de kaleler ve mahkeme binaları müstemilatında bulunan kraliyet zindanları yanında değirmenler de hapishane olarak kullanılmaktaydı.³²

Germenlerde ceza hukuku intikam düşüncesini esas alıyordu ve milattan sonra 500'lü yıllara kadar cezalandırma, tanrısal intikam olarak görülüyor, hapis cezası ve dolayısıyla hapishane bilinmiyordu.³³ Germenlerde ilk defa 813 yılında suçlular, iyileşmeleri için yüksek bir yere hapsedilmiştir.³⁴

Roma sonrası dönemde kilisenin güç kazanması, hapis cezasının ve dolayısıyla hapishanenin gelişimini etkilemiştir. Milattan sonra IV. yüzyıldan itibaren ahlâksızlık yapan rahip ve rahibeler iyileşmeleri için manastırların çalışma evlerine hapsedilmiştir. Böylece Batıda hapsedme bir ceza türü olarak, ilk defa kilisede uygulanmıştır. 817 yılında manastır rahiplerinin hapsedilebileceği de kabul edilmiştir.³⁵

XII. yüzyılda İngiltere'de sanıklar için yargılanana kadar tutulmaları için hücreler inşa edilmiştir. 1166'da Kral II. Henry, her ilin bu amaç için bir kurum oluşturmalarını emretmiştir.³⁶

Ortaçağ Fransa'sında ise çeşitli zindanlar vardı. Bunların en meşhuru, kraliyet mahbeslerinin en önemlisi olan "Bastille"dir. Bastille'de çeşitli zindanlar ve kalın taş duvarlar arasında insanların hapsedildiği odaların yer aldığı sekiz kule bulunmaktaydı.³⁷

28 *AnaBritannica*, V, 489.

29 Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 282.

30 Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 54.

31 Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 54; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 6.

32 Yıldız, *Mapusâne*, 10.

33 Mustafa Ruhan Erdem, Bahri Öztürk, *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri*, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2006), 284.

34 Fatma Karakaş Doğan, "Cezanın Amacı ve Hapis Cezası" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 86.

35 Doğan, "Cezanın Amacı," 86.

36 *AnaBritannica*, V, 489.

37 Yıldız, *Mapusâne*, 16.

Yine bu dönemde, İspanya'nın Madrid şehrinde şartlarının da çok kötü olmasından dolayı "El Inferno," yani cehennem anlamına gelen Saladero Zindanı vardı.³⁸

Almanya'da ise XIII. yüzyıla kadar siyasal suçluların ıslah olmaları için hapsedildikleri zindanlar inşa edilmişti.³⁹

Kısaca ilk çağlarda, siyasal iktidarın mutlak olması, cezaların korkutucu olmasını gerektirmiştir. Buna en uygun ceza, bedensel cezalardır. Şatoların ya da kalelerin hücrelerine kapatılan suçlular, haklarında hükmedilen ceza belirlenip infaz edilinceye kadar el altında tutuluyorlardı.⁴⁰ Bunun için hapsedme bir cezalandırma yöntemi değil, bir araç olarak görülüyordu.⁴¹

Ortaçağa gelindiğinde insanların, yargılamaları bitinceye, istenilen fidye ödeninceye veya hükmedilen ceza infaz edilinceye kadar hücrelerde tutulduğu görülmektedir.⁴² Bunun için de hücreler, zindanlar yapılmıştır.

Batı kültüründe, hapis cezasının infazını sağlamak üzere zikrettiğimiz özelliklere sahip zindanlardan farklı olarak bugünkü manada ve işlevselde inşa edilen ilk cezaevi ihtilafı olmakla birlikte Hollanda'da 1595 yılında, kimi rivayetlerde ise 1596 yılında erkekler için inşa edilen Amsterdam Cezaevi'dir.⁴³ Başka bir rivayette ise ilk hapisane, 1555'te Londra, Bridewel'de toplumu dilenci ve serserilerden kurtarmak için açılan islahevidir.⁴⁴ İngiltere'deki bu gelişme, toplum açısından yük oluşturan kişilerin eğitilmelerinin ve ıslah edilmelerinin hedeflenmesi açısından önemlidir. Ancak hapis cezası ile ilişkilendirilmesi güçtür. Nitekim bu kurumlar, hapis cezasının infaz edildiği yerler olmamıştır.⁴⁵

38 Yıldız, *Mapusâne*, 10.

39 Doğan, "Cezanın Amacı," 87.

40 Doğan, "Cezanın Amacı," 84.

41 Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, (İstanbul: Der Yayınları, 1997), II, 621.

42 Doğan, "Cezanın Amacı," 84.

43 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 189; Dönmezer ve Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, II, 644; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 12; Doğan, "Cezanın Amacı," 89; Mehmet Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 2; Pınar Canel, "Türkiye'de Cezaevleri ve F Tipi Uygulaması" (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2003), 9; Abdurrahman Saygılı, "Mikro-İktidarın Bir Fiziği Hapishane," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LIII. 2 (2004), 179; Jülide A. Orta, Fadimana Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2011), 75; *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, (İstanbul: Arkin Kitabevi, 1996), III, 884; *AnaBritannica*, V, 489; Canel, "Türkiye'de Cezaevleri," 36.

44 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 13; Doğan, "Cezanın Amacı," 89.

45 Doğan, "Cezanın Amacı," 89.

Bu cezaevini 1597'de kadınlar için açılan Spinnhaus Cezaevi takip etmiştir.⁴⁶ Daha sonra 1603 yılında Amsterdam'da toplumsal statüsü yüksek olanlar için ayrı bir cezaevi açılmıştır.⁴⁷

Amsterdam cezaevleri, hürriyeti bağlayıcı ceza düşüncesinin gerçekleştiği Kıta Avrupa'sının ilk modern cezaevleri oldu. Bu cezaevleri, tüm Avrupa için daha sonra da Kuzey Amerika için örnek olmuştur.⁴⁸ Nitekim 17. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın diğer şehirlerinde de cezaevleri kurulmaya başlanmıştır. Almanya'da bu dönemde Bremen (1609), Lübeck (1613), Bern (1614), Kassel (1617), Hamburg (1622), Danzig (1629), Zürih (1637), Spandau (1687), Berlin (1712)'de ilk cezaevleri açılmıştır.⁴⁹ 1786'da Almanya'da 60 cezaevi bulunuyordu.⁵⁰

İtalya'da ise, 1667 yılında yaşı küçükler için Floransa kentinde bir ıslahevi açılmıştır.⁵¹

Belçika'da ise bu sırada serserilerin ve dilencilerin hapsedildiği ve "*Tuchthuizen*" denilen kurumlar inşa edilmiştir. 1621-1623 yıllarında bu kurumun ilk örnekleri Brüksel'de açılmıştır.⁵²

Batı toplumunda, "XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başında, cezalandırmada kefarete ve intikam esasları önemini kaybetmiş, genel korkutma ile birlikte suçlunun sosyalleştirilerek yeniden topluma kazandırılması öne çıkmıştır."⁵³

Batı toplumunda zaman içinde, suç ve suçluya uygulanan ceza arasındaki doğru orantılı ilişkiye paralel olarak cezaların asıl amacının ıslah etmek olduğuna inanılmış ve bu amaca ulaşmak için "suçlunun ıslahına yönelik infaz sistemi nasıl olmalı?" sorusunun cevabı aranırken çeşitli infaz sistemleri geliştirilmiştir.⁵⁴ Bunları şu başlıklar altında toplayabiliriz.

46 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 13; Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 24.

47 Doğan, "Cezanın Amacı," 91.

48 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 13; Doğan, "Cezanın Amacı," 90.

49 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin*, 14; Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 25.

50 Heinz Cornel, *Die Entstehung des Jugendstrafvollzugs: Bedingungen und Faktoren einer historischen Entwicklung*, (Frankfurt: Vs Verlag Yayınları, 1979), 60.

51 Dönmezer ve Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, II, 604; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 16; Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 26.

52 Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 25.

53 Doğan, "Cezanın Amacı," 90.

54 Canel, "Türkiye'de Cezaevleri," 9.

1.1. Toplu Hapis Sistemi

Avrupa'nın ilk cezaevlerinde toplu hapis sistemi uygulanmıştır. "1595 yılında kurulan Amsterdam cezaevinde uygulanan bu sistemde, suçlular arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktaydı. Tutuklu ve hükümlüler günün her saati bir arada bulundurulur, hürriyeti bağlayıcı cezanın uzun veya kısa olması, tutukluluk veya hükümlülük, yaş, daha önce suç işlemiş olma veya olmama gibi kıstaslar göz önünde bulundurulmazdı."⁵⁵ Bu sistemde, farklı bedensel, ruhsal ve fiziksel yapılaraya sahip değişik gruplardan insanlar bir arada tutulmuşlardır. İnsanın fitrî olarak sahip olduğu diğer bireylerden farklı olma gerçekliği ve özneliğiyle⁵⁶ bağdaşmayan bu uygulama menfi sonuçları da beraberinde getirmiştir. Böylelikle "insanların birbirilerinden etkilenmeleri olumsuz olmuş, bu da pişmanlığı değil, aksine topluma karşı intikam taşıyan duygu ve düşüncelerin daha da artmasına neden olmuştur. Ayrıca çocuk hükümlü ve tutukluların yetişkinlerle bir arada tutuluyor olması da pek çok sorunu ortaya çıkarmıştır."⁵⁷ Bu olumsuz etkinin, mahkûmların birbirleri ile konuşmasından kaynaklandığı ve cezaevinde kesin bir susma yasağının uygulanmasıyla bu kötü etkinin önüne geçilebileceği düşünülerek, mahkûmların birbirleriyle konuşması yasaklanmıştır. Bunu sağlamak için de şiddetli cezalar konulmuş, ancak bütün bu çabalara rağmen cezaevlerinde mutlak bir sessizlik sağlanamamış ve cezaevlerinde sorunların çözümüne yetmemiştir.⁵⁸ Bu nedenle, mahkûmların ıslahı için yeni bir sistem arayışına girilmiş ve böylelikle ortaya hücre sistemi çıkmıştır.

1.2. Pennsylvania Hücre Sistemi: Tecrid

İlk defa Amerika Birleşik Devletleri'nin Pennsylvania eyaletinde uygulandığı için bu adla anılmıştır.⁵⁹ Pennsylvania sisteminin ilk cezaevi, 1790 yılında dünyanın ilk cezaevi iyileştirme vakfı olarak bugün de varlığını sürdüren Philadelphia Cezaevi Vakfı'nın girişimleri ile kurulmuştur. Bu cezaevinin, dünyanın ilk modern cezaevi olduğu söylenebilir.⁶⁰

55 Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 39.

56 Ahmet Sait Sıcak, "Kur'an Tefsirinde Öznellik" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 61.

57 Canel, "Türkiye'de Cezaevleri," 9.

58 Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 39-40.

59 Canel, "Türkiye'de Cezaevleri," 10; Recep Gülşen, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların İnfazında Çağdaş Tutum" (Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi, 1993), 17.

60 Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 42; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 19; Doğan, "Cezanın Amacı," 99.

Avrupa ülkelerinden de ilgi gören bu sistemin benzerleri, XIX. yüzyılda inşa edilmiştir. 1819'da New York'ta Auburn, 1826'da Western, 1845'te Dannemore Cezaevi açılmıştır.⁶¹

Pennsylvania sisteminde hükümlüler, gece ve gündüz tek kişilik bir hücrede kalırlardı ve gardiyanlarla din adamları dışında kimse ile görüştürülmezlerdi.⁶²

Oldukça katı bir tecrid uygulayan bu cezaevinde, mahkûmların ıslahı için İncil okumalarına izin verilir ve cezaevindeki küçük bir holde kısa yürüyüş yaptırılırdı.⁶³ Belirli zamanlarda ise akraba ziyaretine izin verilirdi.⁶⁴

Bu sistemde, hükümlüler yalnız tutulmuş, din ve çalışma ile kontrol altına alınmış ve dış dünyadan soyutlanmıştır.⁶⁵ Tecrit o kadar katı uygulanmaktaydı ki, hükümlüler koridordan geçerken tanınmamak için göz yerlerine delikli kukuleta takmak zorundaydılar.⁶⁶

Mutlak tecridin ıslah edici olduğu görüşünün kilise tarafından desteklenmesi, Pennsylvania sisteminin Avrupa'da kabul görmesini sağlamıştır. Nitekim 1852 yılına kadar Fransa'da bu modele uygun olarak 47 cezaevi inşa edilmiştir.⁶⁷

Fakat sürekli hücrede kalan mahkûmun ruh ve beden sağlığının tehlikeye girmesi, tahliye sonrası ise sosyal hayata uyum sağlamakta zorlanması gibi gerekçeler göz önünde bulundurularak bu uygulamaya son verilmiş, hücre kapıları açılmış ve Auburn sistemine geçilmiştir.

1.3. Auburn Hücre Sistemi: Sessizlik

Topluluk ve hücre hapsi sistemlerinin sakıncalarını ortadan kaldırmak üzere her iki sistemin yararlı yanlarının alınması ile oluşturulan infaz sistemidir. 1823 yılın-

61 Doğan, "Cezanın Amacı," 100.

62 Dönmezer ve Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, II, 607; Canel, "Türkiye'de Cezaevleri," 10; Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 42; Doğan, "Cezanın Amacı," 100.

63 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 19; Canel, "Türkiye'de Cezaevleri," 10.

64 Gülşen, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların İnfazında Çağdaş Tutum," 18; Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 42.

65 Krohne, *Lehrbuch Der Gefängniskunde*, 42-44; Doğan, "Cezanın Amacı," 100.

66 Mehmet Emin Artuk, Ahmet Gökçen ve Ahmet Caner Yenidünya, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2007), 884.

67 Doğan, "Cezanın Amacı," 101,108.

da Auburn bölgesinde hayata geçirilen sistem, bölgenin ismi ile anılmıştır.⁶⁸ Bu sistemde, Pennsylvania sisteminde uygulanan “yalnızlık” sisteminin yerine “sessizlik” sistemi getirilmiştir.⁶⁹

Auburn sisteminde, hükümlü, gece tek başına bırakılmaktadır. Mahkûmlar, gündüz atölyelerde az bir ücret karşılığında, birbirleri ile konuşmalarına izin verilmeden çalıştırılmıştır. Sadece çalışma saatlerinde birbirlerini görebilen hükümlülerin, birbirlerinin karşısına oturmalarına dahi izin verilmemiştir. Bu sistemde mutlak sessizlik esastır. Mahkûmlar, gardiyanlarla ancak onların izni ile ve alçak sesle konuşulabilmişlerdir.⁷⁰

Bu sistemde, mahkûmların aileleri tarafından ziyaret edilmelerine izin verilmiyordu. Konuşma yaşağına uymayanlar ise ağır bir şekilde cezalandırılıyordu.⁷¹

Hemen hemen tüm Kuzey Amerika cezaevleri, kısmen birkaç değişiklikle bu sistemi kullanmışlardır.⁷² Auburn sistemi 1826 yılında Boston’da yapılan hapisane reformları toplantısında örnek sistem olarak tanıtılmıştır.⁷³ Auburn sistemi, zamanla uygulamadan kalkmıştır.⁷⁴

1.4. Dereceli Sistem: İyi Hal

Avrupa’nın ilk cezaevlerinde uygulanan toplu hapis sistemlerinden biri de “iyi hal” olarak da adlandırılan dereceli sistemdir. Yüzbaşı Alexander Maconochie, Pensylvania ve Auburn sistemlerinin dışında üçüncü bir model ortaya koydu. Bu model, “çalışma ve iyi hal” esas alınmak üzere, hükümlüye not vermek ve bu notlara göre, hükümlünün ceza süresinin belirlenmesi esasına dayanmaktadır.

68 Dönmezer ve Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, II, 608; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 20; Kurt, “Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları,” 45.

69 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, s. 20; Kurt, “Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları,” 45.

70 Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 345; Dönmezer ve Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, II, 608; İlkay Savcı, “Cezaevi İş Yurtları,” Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 228; Gülşen, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların İnfazında Çağdaş Tutum,” 18; Teoman Mete, *İnfaz Hukuku*, (Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 1987), 21.

71 Dönmezer ve Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, II, 608; Kurt, “Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları,” 45; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 20.

72 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 20.

73 Artuk, Gökçen ve Yenidünya, *Ceza Hukuku*, 848.

74 Dönmezer ve Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, II, 608; Mete, *İnfaz Hukuku*, 21; Canel, “Türkiye’de Cezaevleri,” 11.

XVIII. yüzyılda İngiltere’de suç işleyen mahkûmlar Avusturalya’ya sürgüne gönderiliyordu. Sürgün cezasını tamamladıktan sonra yeniden ağır cezayı gerektiren suç işleyen suçlular ise Norfolk Adası’na gönderiliyordu. Norfolk Adası’nda uygulanan infaz sisteminin şartları ve disiplin cezaları ağırdı. Bu ağırlık, sık sık isyanlara ve intiharlara sebep olmuştur. Zamanla Norfolk Adası ve mahkûmları İngiltere için çok önemli bir mesele haline gelmiştir. 1840 yılında Yüzbaşı Alexander Mononochie özel bir infaz rejimi uygulayarak, bu meseleyi halletmeyi teklif etmiştir. Maconochie’nin bu teklifi kabul edilerek Maconochie, Norfolk Adası’na gönderildi.⁷⁵

Bu dereceli sistemde, mahkûmlara işledikleri suçun ağırlığına göre cezaevine girişte bir not belirleniyor ve mahkûmun da tahliye olmak için iyi hal ve çalışma ile bu nota ulaşması gerekiyordu. Mahkûma, günlük yaşantısındaki iyi ve ıslah amacına uygun davranışlarından dolayı olumlu, kötü davranışta bulunması halinde ise olumsuz not veriliyordu. Alınan olumsuz notlar, olumlu notları nötrleştiriyordu. Not esasına dayanan bu sistem, çok iyi sonuçlar verdi. Bu olumlu sonuç üzerine sistem rağbet gördü.⁷⁶ Günümüzdeki açık infaz kurumlarının temelleri, dereceli sistem ile atılmıştır.⁷⁷ Türkiye’deki infaz sistemi de temelde dereceli sisteme göre düzenlenmiş olup, çağdaş gelişmelere uygun olarak, bu sistem üzerinde değişiklikler yapılmıştır.⁷⁸

1.5. Panopticon Sistemi: Eğitim

İngiliz hukukçu Jeremy Bentham (ö.1748-1832) tarafından, ideal hapishane olarak ortaya atılan cezaevi modelidir.⁷⁹ Hapis cezasının suçluların ıslah olmasına yarayacak tedbirler ile desteklenmesini savunan Bentham, bu sistem ile hükümlülerin sürekli gözetlenmesini ve tanınmasını sağlamak istemiştir.⁸⁰ Gözetilen kişi, gözetleyeni göremez ve ne zaman gözetleneceğini hiçbir zaman anlayamaz.

75 Kurt, "Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 46.

76 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 21; Kurt, "Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 47; Gülşen, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların İnfazında Çağdaş Tutum," 20; Mete, *İnfaz Hukuku*, 22.

77 Kurt, "Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 48- 49.

78 Kurt, "Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 49.

79 Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 295; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 21.

80 Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 297.

Dolayısıyla kendisini her zaman gözetleniyormuş gibi hareket etmek zorunda hisseder. Panopticon modeli, disiplinin mahkûmlar tarafından içselleştirilmesini sağlamaya yöneliktir.⁸¹

1.6. Müşahede ve Sınıflandırma Sistemi

Bu sistemde, suçlunun cezası kesinleştikten sonra, belli bir süre gözetim altında tutularak, onu suça iten sebepler, suçlunun karakteri, ailesi, diğer mahkûmlara ve cezaevi personeline karşı davranışları, iş kabiliyeti, manevi durumu tespit edilerek, tüm bu bilgiler ışığında infaz yönünden gurubu tespit edilip gideceği cezaevi belirlenmektedir.⁸²

Batı Kültüründeki Hapis ve Hapishaneyi incelerken şunu müşahede ettik ki, Batı toplumu, suçluyu islah etmek amacıyla modern hapishaneler inşa etmiştir. Bu hapishanelerde de söz konusu bu infaz sistemleri geliştirilmiştir. Aynı zamanda XVII. yüzyılın sonundan XVIII. yüzyılın sonuna kadar, bu inşa edilen hapishaneler suçluları, dilencileri, başıboş insanları muhafaza etme yeri olarak da kullanılmıştır. Ancak bu asırlardaki bitmeyen savaşların sonucu olarak, hapishanelerde suçluların ve başıboş insanların sayısı artmıştır. İdarenin fakirliği, hapishaneleri pislik ve yoksulluk içine itmiştir. Bu olumsuz koşullar nedeni ile cezaevlerinde salgın hastalıklar başlamıştır. Nitekim bu dönemde Tounton'da 1730, Londra'da ise 1750 kişi hastalıktan ölmüştür.⁸³

Cezaevlerinin bu kötü durumu, Voltaire, Rousseau, Helvetius gibi dönemin filozofları tarafından sertçe eleştiriliyordu.⁸⁴ Nitekim Beccaria (ö.1738-1794), *Suçlar ve Cezalar Hakkında* isimli eserinde, hürriyeti bağlayıcı cezayı savunurken ayrıca hükümlüye de insani bir muamele ve insancıl koşullar istemektedir.⁸⁵

Yine bu dönemde Bedford Yargıcı olan İngiliz John Howard (ö.1726-1790), cezaevlerinin durumunu ve bu konuda yapılması gereken düzenlemeleri belirlemek amacıyla kendi ülkesini ve kıta Avrupa'sını kapsayan 42.000 millik bir seyahat yaparak çeşitli şehirlerdeki ve topluluklardaki farklı ceza sistemlerinin durumu-

81 Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 295-297.

82 Canel, "Türkiye'de Cezaevleri," 12.

83 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 14.

84 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 16.

85 Cesare Beccaria, *Suçlar ve Cezalar Hakkında*, çev. Sami Selçuk, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 150.

nu araştırmıştır.⁸⁶ Araştırmasının neticesinde hapishanelerin ıslahı için, şunların yapılması gerektiğini ifade etmiştir:

1. Sağlık kurallarına uyulmalı ve mahkûmlara yeterli gıda verilmelidir.
2. Tutuklulara ve hükümlülere farklı disiplin kuralları uygulanmalıdır.
3. Ahlaki ve dini terbiye verilmelidir.
4. Çalışma zorunluluğu getirilmeli, mahkûma meslek öğretilmelidir.
5. Dini, ahlaki ve mesleki terbiye esaslarıyla hafifletilen hücre usulü olmalıdır.⁸⁷

Yine XIX. yüzyılda Prusya Adalet Bakanı, "hükümlüye insani muamele, yeterli bakım ve kıyafet ile sağlığın korunması" gibi durumların devletin görevi olarak tanıdığı bir infaz sisteminin düzenlenmesini istemiştir. Bakanlık 1804'te ceza muhakemelerinin yapısının ve cezaevlerinin iyileştirilmesi için bir genel plan ilan ederek, kurumların amaç ve inşasına, hükümlülerin sınıflandırılmasına ve ceza infazının aşamalarına göre ayrılmasını öngörmüştür. Ancak bu plan Napolyon savaşları ve ekonomik nedenlerden dolayı gerçekleştirilememiştir.⁸⁸

Batıda XIX. yüzyıldan itibaren hapishane reformu başlamıştır.⁸⁹ Ancak reform denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hapishaneler, kapasitelerinin üzerinde daha da kalabalıklaşmıştır.⁹⁰

Hapsedilen insanların sayısı arttıkça, cezaevi koşulları kötüleşmiş, bunun neticesinde hapsedilenler ruhsal ve fiziksel olarak sağlığını kaybetmiştir.⁹¹ Cezaevlerinin durumu giderek kötüleşmiş ve suç işleme oranı artmıştır.⁹² Cezaevlerinin içinde bulunduğu bu durum, 1808'de İngiliz Adshead tarafından "suçun yüksekliği" şeklinde nitelendirilmiştir.⁹³

Hapishane mekânlarını ıslah etme düşünce ve çalışmaları, XIX. asrın başında fazla etkili olmasa da asrın sonlarında ve XX. yüzyılda etkisini göstermiştir. Almanya'da Wahlberg, cezaevlerindeki hükümlülerin haklarına dikkat çekmiş ve devletle hü-

86 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 17.

87 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 18; Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 28-29.

88 Canel, "Türkiye'de Cezaevleri," 42.

89 Krohne, *Lehrbuch Der Gefängniskunde*, 38.

90 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 16.

91 Doğan, "Cezanın Amacı," 92-93.

92 Ayhan Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992), 496.

93 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 16.

kümlüler arasında karşılıklı haklar ve yükümlülükler olduğunu söylemiştir.⁹⁴ Bu hakları ve hükümlülükleri yine bu asırda Alman Berthold Freudenthal, ayrıntılı olarak hukuki zeminini araştırarak ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu zamana veya araştırmaya kadar genel olarak kabul edilen görüş, hükümlünün bir hakkı olmadığıydı. Nitekim 1871 yılında hükümlülerin koşullarının değiştirilmesi amacıyla açılan ilk cezaevi davasını ABD Yüksek Mahkemesi reddetmiş ve hükümlülerin hiçbir hakları olmayan “devletin esiri, sivil ölüler” olduğunu belirtmiştir. Ancak XX. yüzyılda şartların da değişmesi ile 1944 tarihli kararında Yüksek Mahkeme, hükümlülerin anayasal hakları olduğunu, fakat bu hakların kanunla kısıtlanabileceğini belirtmiştir.⁹⁵

XX. yüzyılın başında Batı toplumunda, hükümlünün suçlu da olsa bir insan olduğu anlayışı kabul edilmiş ve ona birtakım haklar tanınmıştır. Öyle ki Almanya’da 1908’de toplam 1061 cezaevi vardı. Bütün bu cezaevlerinin kendi iç yönetmeliği vardı. XX. asrın başındaki bu olumlu gelişmeler, yine bu asırda yaşanan iki dünya savaşı ve infazın insanileştirilmesi fikrine karşı olan totaliter sistemler yüzünden sekteye uğramıştır.⁹⁶

Tüm engellemeler ve sektelelere rağmen XX. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası reform hareketlerinin ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte, ilk kez infaz hukuku alanında bir ülkenin iç hukukuna yön verebilecek kurallar olma özelliğine de sahip olan Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler tarafından hazırlanan bildirimler ve alınan kararlar, çağdaş infaz uygulamaları alanında standart kuralların oluşmasını sağlamıştır.⁹⁷

Oluşan bu kararlar, Birleşmiş Milletler’in 30 Ağustos 1955 tarihinde düzenlediği “Suçların Önlenmesi ve Suçlulara Yapılacak Muamele” konulu birinci kongresinde 94 kural olarak kabul edilmiştir. Bu kurallar daha sonra, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından 31 Temmuz 1957 tarihinde onaylanmıştır. Bu kurallara BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından 13 Mayıs 1977 tarihinde bir madde daha eklenmiş ve standart kurallar toplam 95 maddeye çıkarılmıştır. Ancak Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından bu esaslar üzerinde yeniden çalışılmış ve 12 Şubat 1987’de kabul edilen tavsiyeler, yeni kabul edilenlerle birlikte 100 kurala çıkarılmıştır.⁹⁸

94 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 23.

95 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 23-25.

96 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 23; Canel, “Türkiye’de Cezaevleri,” 36.

97 Canel, “Türkiye’de Cezaevleri,” 37.

98 Kurt, “Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları,” 71; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 26-27.

Buna göre,

cezaevlerinin kapasitesinin 500 kişiyi aşmaması, mahkûmların sınıflandırılmasına imkân sağlanması, oda ve koşulların makul genişlikte olması, ışıklandırma, ısınma, sağlık, temizlik, beslenme, ibadet ve yıkanma gibi ihtiyaçların karşılanması, odaların en az bir metreküp temiz hava alabilecek genişlikte olması, pencerelerin içeriye temiz hava girişini sağlayacak ölçüde ve güneş ışığında okumayı ve çalışmayı sağlayacak nitelikte olması, mahpuslara içme suyu ve yemek sağlanması, kurumda bir revir ve mahkûm çocukları için kreş bulunması, karanlık odalar veya hücreler yapılmaması, mahpusların ziyaretçi kabul edebilmesi ve haberleşebilmesi, açık havaya çıkarılması, eğitilmesi veya çalıştırılabilmesi, bedensel faaliyetlerde bulunabilmesi, dilekçe ve şikayet hakkının kullandırılması, tutuklu ve hükümlülere kötü muamelede bulunulmaması⁹⁹

gibi temel kurallar düzenlenmiştir.

Türk İnfaz Sistemini yeniden düzenleyen 01.06.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun hazırlanırken Avrupa cezaevi kurallarından önemli ölçüde yararlanılmıştır.¹⁰⁰

Gelinen noktada Batı toplumunda, hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği hapishaneler, diğer bir ismi ile cezaevleri, önceleri yerin altında karanlık bir ortam, bütün suçluların bir arada hapsedildiği, penceresi, tuvaleti olmayan, havalandırması bulunmayan¹⁰¹ mahzenler ve zindanlar şeklindeki mekânlarken, zamanla mahkûmun sosyalleştirilerek topluma yeniden kazandırılması için XVI. yüzyıldan itibaren modern cezaevleri yapılmıştır. Bu amaç için de çeşitli infaz sistemleri geliştirilmiştir. Modern cezaevleri ve bu cezaevlerinde geliştirilen sistemler mahkûm ıslahına yardımcı olmuş, ancak savaşlar, yoksulluk, cezaevlerini kalabalıklaştırmış, bununla birlikte hastalıklar yayılmış, bir de totaliter rejimlerin baskısı da eklenince XX. yüzyılın ortasına kadar hapishaneler, ıslah etme veya yeniden topluma kazandırma amacından uzaklaşmıştır. Fakat bütün engellere rağmen XX. asrın ikinci yarısında uluslararası reform hareketlerinin başlaması ile birlikte, zamanla çağdaş infaz uygulamaları alanında standart kuralların oluşması sağlanmıştır. Bu standart kurallarla birlikte XX. ve XXI. asırda hükümlülere yönelik çeşitli

99 Necati Nursal, *Uluslararası Cezaevi Standartları*, (Ankara: Adalet Bakanlığı, 2006), 3-31; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 27.

100 Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 73.

101 Krohne, *Lehrbuch Der Gefängniskunde*, 40.

cezaevleri tesis edilmiştir. Mahkûmlar bu cezaevlerinde cinsiyetlerine, yaşlarına, suçlarına ve benzeri durumlarına göre tasnif edilmiştir. Günümüz cezaevleri; kadın cezaevleri, erkek cezaevleri, çocuk cezaevleri, kapalı, açık, yarı açık cezaevleri, eğitim cezaevleri, dağıtım cezaevleri gibi çeşitlere ayrılmaktadır.¹⁰²

Bu cezaevlerindeki olumsuzlukların giderilebilmesi için devletin yanında sivil toplum kuruluşları da önemli görevler üstlenmiştir. Batı toplumunda 18. yüzyıldan itibaren cezaevi derneğine veya vakfına rastlamaktayız.¹⁰³ Bunlardan ilki olan Philadelphia Cezaevi Vakfı'dır. Bu vakıf, dini temele dayanan Quakerler tarafından 1776'da kurulmuştur.¹⁰⁴ Fransa'da da, hapishanelerin işleyişini denetlemek ve iyileştirmelere gidilmesini sağlamak amacıyla, dernekler kurulmaya başlanmıştır. İlk defa 1818'de resmi hapishanelerin iyileştirilmesi derneği ve daha sonra Hapishaneler Derneği ile çeşitli insancıl dernekler kurulmuştur.¹⁰⁵ Almanya'da ise 1826'da Ren-Westfaller Cezaevi Derneği kurulmuştur. Bunu ülkenin her tarafında benzer dernekler takip etmiştir. Hollanda'da, hükümlülerin manevi ıslahı için Hollanda Cemiyeti Derneği kurulmuş ve bu dernek 1946'dan itibaren Hollanda Yeniden Topluma Katma Derneği ismini almıştır.¹⁰⁶

İlk çağdan günümüze kadar Batı kültüründe hapishaneler olumlu anlamda çok değişikliğe uğramış, ancak yine de mahkûmun ıslahı ve ferahı için istenilen seviyeye gelememiştir.

2. Doğu Kültüründe Hapishane

Dünya tarihinde suç ve ceza insanlık tarihi kadar eski olduğu gibi Doğu kültüründe de suçluların veya tutukluların kaldığı hapishane de bir o kadar eskidir. Zira Doğu dünyası, insanlığın ilk babası Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva'nın dünyaya indirildiği yer, insanlara gönderilen peygamberlerin ekseriyetinin tebliğini yaptığı coğrafya, dört büyük kitap ve dört büyük peygamberin insanlığa gönderildiği kitadır. Bu coğrafya her alanda insanlığın beşiği olmuştur. Doğu dünyası ilk yerleşim yeri olunca zamanla devlet otoritesi de oluşmuştur.

102 Harun Işık, Abdullah Demir, *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1-11.

103 Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 340.

104 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 40.

105 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 40.

106 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 40.

Tarihe dönüp baktığımızda, bu coğrafyada iman olduğu gibi inkâr da olmuştur. Aynı şekilde zalimler olduğu gibi mazlumlar da olmuştur. İyiler olduğu gibi kötüler de olmuştur. Suçsuzlar olduğu gibi suçlular da olmuştur. Durum bu olunca bazen suçluları tutmak, bazen cezalandırmak, bazen iktidarı elde tutmak, bazen muhalifleri sindirmek, bazen de savaş esirlerini tutmak için hapishaneye, diğer bir ismi ile zindana ihtiyaç duyulmuştur.

Söz konusu bu sebeplere binaen hapishane veya zindan, Batı medeniyetinden önce Doğu medeniyetinde var olmuştur. İlahi kaynaklara baktığımızda bunu müşahede etmekteyiz. Nitekim eski ve yeni Ahit'te de eski Mısır'dan söz edilirken Hz. Yusuf ve Hz. Musa ile ilgili olarak hapishaneden veya zindandan bahsedilir.¹⁰⁷ Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un zindana atıldığından, Firavun'un Hz. Musa'yı zindana atmakla tehdit ettiğinden bahsedilir.¹⁰⁸ Tarih kaynakları, Firavunların hapishane edinip insanları buraya atıp işkence ettiklerini kaydeder.¹⁰⁹

Mezopotamya'da kurulan Doğu medeniyetlerinden biri olan İbranilerde de hapishaneye rastlamaktayız. İbraniler, boş sarnıçları hapishane olarak kullanmışlardır.¹¹⁰ Yine bu coğrafyada hüküm sürmüş Asurlularda da kaçakçılar, hırsızlar, devlet hizmetinden kaçanlar, vergisini ödemeyenler ve esirler için hapishaneler inşa edilmiştir.¹¹¹

Doğu coğrafyasında, zindanların olduğu ülkelerden biri de bugünkü İran devleti olan Farslılardır. Farslılar, esirleri ve suçluları zindanlarda tutar, savaş olduğunda ise onları cepheye sürerdi. Farslıların suçluları ve esirleri hapsettiği en meşhur hapishane "Sabat" hapishaneleridir.¹¹²

Hindistan'da ise milattan önce III. yüzyılda "Aşuka" adı verilen ve içinde, mahkûmların atıldığı kaynar su ile dolu büyük bir kuyu bulunan zindan vardı.¹¹³

Hapis cezasını uygulayan bir başka millet Hititlerdir. Hititler, suçluları, başkentte bulunan hapishanede hapsettikleri gibi aynı şekilde mahkemeye kadar mağdurun evinde tutabiliyordu.¹¹⁴

107 Eski Ahit, Ezra, 7/26; Levililer, 24/12; Sayılar, 15/34; Yeremya, 34/16; Tekvin, 39/20; Yeni Ahit, Resullerin İşleri, 5/21-23; 16/23-27, 35-40; 20/19.

108 Bkz. Yusuf, 12/25- 32-35-36-39-41-42-100; Şuara, 26/29.

109 Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 48.

110 *Ana Britannica*, V, 487.

111 Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 281; Yıldız, *Mapusâne*, 9.

112 Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 282.

113 Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 282.

114 Kaspar Riemschneider, "Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza," çev. Turgut Yiğit, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (1990-1991): 345-347.

Doğu kültüründe hapisaneyi bilen bir başka millet Sasanilerdir. Sasaniler, hapis-haneler, zindanlar edinmiş ve suçluları, esirleri, muhalifleri buralara hapsedmiştir.¹¹⁵

Eski Türklerde teşkilatlı bir hapisane yoktur. Çünkü eski Türkler göçebe bir toplumdur. Göçebe toplumu olduğu için hapis cezasını pek uygulamamışlardır. Hapis cezasını fazla uygulamayınca, hapisane kurumu da yaygınlaşmamıştır.

Hz. Peygamber'den önceki cahiliye Arap toplumunda da hapis ve hapisane vardı. Ancak eski Türklerde olduğu gibi Hicaz bölgesinde Bedevilerin göçleri sebebi ile yaygınlık kazanmamıştır. Fakat Güney Arabistan'da -bugünkü Yemen'de- yerleşik bir düzen ve yaşam olduğundan hapisane daha yaygın olarak vardı. Bu farklılığın sebebini Hicaz bölgesinde aile ve kabile birliğine dayalı göçebe hayatının hâkim olmasıyla açıklamak gerekir.¹¹⁶ Bununla birlikte kaynaklarda, Mekke ve Yesrib gibi şehir merkezlerinde hapis, hapisane ve hapisane olarak kullanılan özel mekânların bulunduğu, hatta hapisane görevlilerine "haddad" dendiği bilinmektedir.¹¹⁷ Nitekim Mekke devrinde müşriklerin çeşitli eza ve cezalarına maruz kalan Müslümanların bazıları hapse de atılıyorlardı. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra, Mekke'li müşrikler tarafından hapsedilen Müslümanları kurtarmak üzere Mekke'ye Velid b. Muğire'yi gönderdi. Velid, Mekke'ye gizlice gitti ve tavansız bir hapisaneden, elleri ve ayakları bağlı olduğu halde hapsedilmiş iki Müslümanı kurtardı.¹¹⁸

Doğu kültüründe ve de Arap toplumunda var olan hapis ve hapisane, İslam dini tarafından da kabul edilmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber, Arap toplumundan da süregelen hapsedmeyi devam ettirmiştir.

Hz. Peygamber'in, "*hilfu'l-fudûl*" örneğinde olduğu gibi, cahiliye dönemindeki uygulamalardan, İslam'ın genel ruhuna uygun birtakım uygulamaları benimseydiğini ve tatbik ettiğini görüyoruz. Bu sebeple hapis ve hapisane kavramlarını da bu kategoride değerlendirebiliriz. Fakat Hz. Peygamber döneminde bugün anladığımız şekliyle bir hapisane yoktu.¹¹⁹

115 Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 52.

116 Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 54.

117 Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 54.

118 Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, (Beyrut: Darü'n-Nefais, 1411), I, 476.

119 Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler," 544.

2.1. Hz. Peygamber Döneminde Hapishane Olarak Kullanılan Mekânlar

Hz. Peygamber, hürriyeti kısıtlayıcı bir yaptırım olan hapis cezası için birtakım mekânları hapishane olarak kullanmıştır. Bu mekânların, kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle mescit, ev, kuyular ve dehliz olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰

Hz. Peygamber döneminde hapishane olarak kullanılan bu mekânları sırasıyla şöyle açıklayabiliriz:

2.1.1. Mescidin Hapishane Olarak Kullanılışı

Hz. Peygamber döneminde mescit, çok yönlü bir kullanım alanı vazifesi görmekteydi. Bu dönemde mescit, insanların toplandıkları, ibadet edilen, ilim öğrenilen, siyasi, askeri ve sosyal işlerin görüşülüp karara bağlandığı, kaza dairesi, ordu karar-gâhı, elçilerin kabul edildiği, eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir mekândı.¹²¹ Hz. Peygamberin zamanındaki mescidin icra ettiği fonksiyonlardan biri de hapishane olarak kullanılmasıydı.¹²² Nitekim aşağıda yer alan rivayetleri mescidin hapishane olarak kullanmasına örnek verebiliriz:

Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre, Hz. Peygamber Necd tarafına bir süvari grubu göndermişti. Bu müfreze, Yemâme'deki Benî Hanîfe kabilesinin iki emirinden biri olan ve daha önce İslam davetini reddeden Sümâme b. Üsâl adındaki bir kişiyi esir edip getirdi ve mescidin direklerinden birine bağladı. Hz. Peygamber onu, üç gün süreyle mescidin direklerinden birine bağlatarak hapsetti ve kendisine iyi davranılmasını emretti. Evinden ona yiyecekler gönderdi ve üç gün boyunca onu İslâmiyet'e davet etti. Fakat Sümâme buna yanaşmadı ve serbest bırakıldığı

120 Ömer b. Abdilaziz b. Mâze el-Buhârî Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdi*, (Bağdat: Matbaatül-İrşad, 1977), II, 344; Muhammed el-Haseni el-İdrisi Kettâni, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, (Beyrut: Dar'ül-Erkam, t.y.), I, 247; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968), III, 33; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (Ankara: İmaj Yayınevi, 2003), II, 931-932; Bardakoğlu, "Hapis", XVI, 55; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 28; H. Mehmet Günay, "İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2000): 37; Fahreddin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 217; Metin Hülâgu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1996), 21.

121 Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1993), VII, 49-53; Şuayip Özdemir, "İslam'ın İlk Dönemlerinde Hapishanelerin Doğuşu Kurumsallaşması ve İşlevleri," *Tabula Rasa-Felsefe Teoloji*, 3 (2001), 101.

122 Kettâni, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 55; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 931-932; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 217; Abdülaziz Âmir, *et-Ta'zîr fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, (Kahire: Dar'ül-Fikri'l-Arabi, 2007), 337.

takdirde istenen fidyeyi vereceğini söyledi. Üç gün sonra fidyesiz salıverilince, gördüğü iyi muameleden dolayı mescidin yakınındaki bir suda yıkanarak müslüman oldu ve Resûlullah'a biat etti.¹²³

Siyer kitapları, İslam ordusunun Adî b. Hâtim'in memleketini ele geçirdiğinden, onun İslam'a girişinden bahseder. Resulullah'ın ordusunun, memleketini ele geçirdiğini duyduğunda Adî, Şam'a kaçtı, onu takip eden Resulullah'ın süvarileri Adî b. Hatim'in kızının da aralarında bulunduğu Tay kabilesini esir aldı. Resulullah'a Adî'nin Şam'a kaçtığı bildirilince Hz. Peygamber, Hatim'in kızını mescidin kapısı yanında hurma dal ve saplarıyla çevrili yere koydurdu. Resulullah kadınları buraya hapsedirdi.¹²⁴

Mescitte hapsetme ile ilgili bir başka rivayet de şudur: "Benî Kurayza muhasarasında, onun eski müttefiki ve komşuları olan Yahudiler, Ebû Lübâbe'nin yanlarına gönderilmesini istediler. Ebû Lübâbe, Yahudilere Sa'd b. Muâz'ın hükmüne boyun eğmelerini ve teslim olmalarını tavsiye etti. Bunun kılıçtan geçirilmek demek olduğunu anlatmak için de eliyle boğazını işaret etti. Fakat daha sonra pişman oldu. Bu davranışından dolayı Allah'a ve Resulüne ihanet ettiğini düşünerek Mescid-i Nebevî'ye gidip kendini bir direğe bağlattı. Affedildiğine dair ayet nazil oluncaya ve bizzat Hz. Peygamber tarafından çözülmüncaya kadar altı (bazı rivayetlerde ise yedi, sekiz, on, on beş, yirmi) gün yiyip içmeden direğe bağlı olarak kaldı. Sadece namaz vakitlerinde eşi onu çözer abdest alır, namazını kılar ve tekrar direğe bağlardı. Hz. Peygamber de onu çözmedi, çözdürmedi. Ta ki hakkında, "diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amel ile kötü ameli birbirine karıştırmışlardı. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder..."¹²⁵ ayeti ininceye kadar. Ayet inince Ebu Lübabe: "Vallahi Allah Resulünden başkasına kendimi çözdürmem." dedi. Hz. Peygamber de bir sabah namazında onu çözdü.¹²⁶

Yine bir rivayete göre, birkaç sahabe, Hz. Peygamber ile gazveye gitmekten kaçtıkları için pişman olmuş, bunun neticesinde kendilerini Mescid-i Nebevî'nin direklerine bağlamışlardır.¹²⁷

123 Buhârî, "Husumat," 7-8; Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I, 245; Asri Çubukçu, "Sümâme b. Üsâl," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXVIII, 131.

124 Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I, 249; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 933.

125 Tevbe, 9: 102.

126 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, IV, 197; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, (Beyrut, Darus-Sadr, t.y.), II, 74; Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Kahire: 1997), IV, 138; Asri Çubukçu, "Ebû Lübâbe el-Ensari," *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), X, 179.

127 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, (Riyad: Müessesetü'r-Risale, 2000), XIV, 546; Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I, 250-251.

Bütün bu rivayetlerden anlıyoruz ki Hz. Peygamber, savaş esirlerini, suç işleyenleri geçici de olsa hapsedmiştir. Bunun için de bazen mescidi hapishane olarak kullanmıştır. Bu uygulama ise ilk İslam toplumunda hapishanenin sosyal kurumlardan biri olduğunun kanıtıdır. Zira o dönemde mescit, sosyal kurumların bir tür nüvesi gibi işlev görmüştür.

2.1.2. Evlerin Hapishane Olarak Kullanılışı

Hz. Peygamber, İslam'ın ilk dönemlerinde bazı evleri hapishane olarak kullanmıştır. Nitekim Hirmas b. Habib isimli bir sahâbi şöyle rivayet etmektedir: "Bana borçlu olan kimselerden birinin ödemedeki bulunacağına dair ümidimi kestikten sonra Resulullah'a şikâyetinde bulundum. O da bana bu kimseyi hapsedmemeye izin verdi ve arkasından da bilgi almak için o kişiyi hapsedtiğim yere uğradı."¹²⁸

Yine imzalanan anlaşmaya ihanet eden ve Müslümanları arkadan vurmaya isteyen Benî Kurayza Yahudilerinden esir aldıklarını, Hendek savaşından sonra Sa'd b. Muâz'ın görüşü doğrultusunda haklarında hüküm verinceye kadar "Haris" in evinde hapsedmiştir.¹²⁹ Aynı şekilde Hz. Peygamber, Benî Kurayza Yahudilerinden bazılarını Sa'd b. Muâz'ın kararından sonra Usame b. Zeyd'in evinde hapsedmiştir.¹³⁰

Hz. Peygamber, Suheyl b. Amr'ı Bedir savaşından sonra evinde hapsedmiştir.¹³¹ Bunun yanında Hz. Peygamberin başka sahâbilerin de evlerini hapishane olarak kullandığı rivayet edilmektedir. Nitekim kızı Zeyneb'in İslam'dan dönen eşi Ebu'l Âs b. Rebi¹³² ve İbn Şifâfi el-Hanefî'yi bir sahâbinin evinde hapsedmiştir.¹³³ Bütün bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber döneminde, özel evler de hapishane olarak kullanılmıştır.

2.1.3. Kuyuların (Dehliz) Hapishane Olarak Kullanılışı

Hz. Peygamber döneminde suçluların hapsedildiği mekânlardan biri de kuyular olduğu ileri sürülmüştür.¹³⁴ Suçluların hapsedildiği iddia edilen kuyular, bugün-

128 İbn Mâce, "Sadakat," 15.

129 Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 246.

130 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, (Beyrut: Darüsselam, t.y.), VII, 414.

131 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 213.

132 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III, 202.

133 Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, (Kahire: 1993), VIII, 32.

134 Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 247; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 934; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 218; Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 55.

külerden farklı olarak yeraltında yapılan tünel (dehliz), tahıl ambarı ve zindan gibi yerlerdir. Bunların kuyu diye adlandırılması, yeraltında bulunmaları, kapı ve girişlerinin dar olması gibi şekli benzerliklerden ileri gelmektedir.¹³⁵

Ancak Hz. Peygamber döneminde suçluların, yeraltında dehliz veya kuyularda hapsedildiği iddiası, Hz. Peygamber'in hapis cezasını uygulama amacının gayesi ile çeliştiğinden izaha muhtaçtır. Zira her ne kadar Kettânî başta olmak üzere bazı İslam tarihçileri, Hz. Peygamber'in kuyularda hapsedtiğini öne sürmüşlerse de,¹³⁶ yukarıda da zikrettiğimiz gibi insanların ev ve mescitlere hapsedildiğine dair rivayet olmasına rağmen, suçluların kuyularda hapsedildiğine dair hiçbir rivayete rastlayamadık. Buna rağmen böyle bir iddianın olması, Hz. Peygamber döneminde müstakil bir hapisanenin olmayışı, diğer toplulukların dehliz veya kuyularda hapsedme geleneğinin Hz. Peygamber tarafından da kullanılabileceği düşüncesinden hareketle söz edilmiş olabilir.¹³⁷

Hz. Peygamber döneminde, zikrettiğimiz söz konusu bu mekânlarla yetinilmiş ve müstakil bir hapisaneye geçiş yaşanmamıştır. Ancak böyle bir sonucun ortaya çıkmasında, İslam toplumunda henüz müstakil olarak kurumsallaşmanın teşekkül etmeyişinin etkili olduğu söylenebilir.

2.2. Hulefâ-i Râşidin Döneminde Hapishane Olarak Kullanılan Mekânlar

2.2.1. Hz. Ebû Bekir Dönemi

Hz. Peygamberin vefatından sonra halife olan Hz. Ebû Bekir döneminde, müstakil bir hapisane inşa edildiğine dair mevcut kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. Resulullah zamanında olduğu gibi başka amaçlar için tahsis edilmiş mekânlarda suçlular hapsedilmekteydi. Hz. Ebû Bekir'in hilafete geçmesi ile birlikte ortaya çıkan Ridde (irtidat) olayları ve hilafetin süresinin kısa olması, devlet teşkilatında suçluların cezalandırılacağı kurumların oluşmasına imkân vermemiştir.¹³⁸ Mahkûmlar yine mescit ve ev gibi yerlerde hapsedilmişlerdir.¹³⁹

135 Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I, 247; Özdemir, "İslam'ın İlk Dönemlerinde Hapishanelerin Doğuşu," 103.

136 Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I, 247.

137 Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler," 550.

138 Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 55-56.

139 Burhânüddin İbrahim b. Ali b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm fi usulî'l-akdiyye ve menâhicü'l-ahkâm*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2007), II, 232; Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I, 247; Bilmen, *Kamus*, III, 33; Günay, "İslam Hukuk Doktrininde Hapis," 37.

2.2.2. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ömer, İslam devletinde birçok kurumun oluşturulmasında önemli katkıları olan bir halifedir. Bu kurumlardan biri de hapis cezasının çekildiği mekân olan hapishanelerdir. Onun hilafeti döneminde, toprakların ve nüfus sayısının artmasına paralel olarak, suç oranlarındaki artış, hapis cezalarının uygulanabilmesi için yeni bir mekânın inşasını ve yeni hukuki kıstasların yürürlüğe konmasını gerekli kılmıştır. İşte bu zorunluluklar sebebi ile Hz. Ömer, Safvân b. Ümeyye'den dört bin dinara bir ev satın almış ve onu hapishaneye çevirmiştir.¹⁴⁰

Yine onun döneminde Basra'da Daru'l-İmare denilen yerde suçluların hapsedildiği bir hapishane vardı.¹⁴¹ Basra şehri, Hz. Ömer tarafından kurulduğunda, buranın valiliğine atanan Utbe b. Gazvan şehri ordugâh olarak kullanmış, merkeze cami, caminin yanına vali konağı ve hapishane inşa etmiştir.¹⁴²

Hz. Ömer döneminde Zibrikan b. Bedr adındaki kişiyi hicvettiği için hapsedilen şair Hutay'e, Basra hapishanesi ile ilgili olarak şu mısraları yazmıştır:

Ne dersin Zû Merah'ta yumurtadan yeni çıkmış kuş yavrularına,
Tüyleri daha bitmemiş ne su ne ağaç var,
Onlara bakını attın bir karanlığın dibine (kuyuya)
Affet ey Ömer, Allah'ın selamı olsun üzerine¹⁴³

Hutay'e'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarı ile Hz. Ömer'in evden hapishaneye çevirdiği mekân, tutuklunun kaçmasına müsait olmayan ve fazla güneş ışığı almayan hücrelerden oluşmaktadır. Muhtemelen bu ifadeler Hz. Ömer'in henüz Safvan b. Ümeyye'den sözü edilen evi satın almadan önceki durumu yansıtmaktadır.

140 Buhârî, "Husumat," 8; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, (Beirut: Darü'l-Fikr, 2000), 191; İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 232; Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdillâh el-Makrizî, *Kitabu'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibar bi-zikri'l-hitati ve'l-âsâr*, (Kahire: Mektebet'u Medbul, t.y.), II, 187; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 248; Bilmen, *Kamus*, III, 33; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 934; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 218; Özdemir, "İslam'ın İlk Dönemlerinde Hapishanelerin Doğuşu," 103; Hülâgu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, 21; Günay, "İslam Hukuk Doktrininde Hapis," 37; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 28.

141 Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Futûhü'l-Büldân*, (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978), 347; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 218; Hülâgu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, 21.

142 Belâzurî, *Futûhü'l-Büldân*, 498; Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler," 552.

143 Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 248.

Yine Hz. Ömer döneminde, Kûfe'de kamiştan yapılmış bir hapisane bulunmaktaydı. Hz. Ömer, Beytül-mâl'in mührünü taklit eden ve Kufe halkından devlet adına para toplayan Muin b. Zaid'i bu hapisaneye kapatmıştır.¹⁴⁴ Aynı şekilde Hz. Ömer döneminde, Kadisiye'de vali konağının bitişiğinde bir hapisane mevcuttu. İçki içen Ebu Mihcen es-Sekafi burada hapsedilmiştir.¹⁴⁵ Bütün bu deliller, Hz. Ömer döneminde hapisanenin var olduğuna işaret etmektedir.

2.2.3. Hz. Osman Dönemi

Hz. Osman'ın halife olması ile birlikte İslam adalet sisteminin uygulanışında çıkan birtakım problemler, özellikle de hilafetinin son zamanlarında iç karışıklığa ve anarşiye sebep olmuş, bu da Hz. Ömer dönemindeki muhakeme usulüne ilave olarak herhangi bir teşebbüste bulunulmasına engel olmuştur. Buna rağmen Hz. Osman zamanında da hapis cezası uygulanmış fakat yeni bir hapisane kurumu inşa edilememiştir. Hz. Osman döneminde yeni bir hapisane inşa edilmediğinden suçlular, Hz. Ömer döneminden kalan hapsanelerde hapsedilmiştir.¹⁴⁶ Nitekim Hz. Osman, Temimoğulları kabilesinden hırsızlığı meslek haline getirmiş olan Dâbi'a b. Haris'i hapsedmiş ve ölünceye kadar da hapisaneden çıkarmamıştır.¹⁴⁷

Yine Hz. Osman, fey gelirlerinden beşte birlik kısmı Mervan b. Hakem'e vermesinden dolayı kendisini hicveden Abdurrahman b. Hanbel el-Cumahi'yi, Hayber'in en yüksek dağı üzerinde kurulan "el-Kamus" kalesine hapsedmiştir.¹⁴⁸ Abdurrahman, kale hapisanesinde yazdığı şu mısralarla Hz. Ali'den dolayı yoldan yardım isterken, aynı zamanda erken dönemde Hayber'de koşulları ağır olan bir hapisanenin varlığını ve fiziki durumunu da ortaya koymaktadır:

Allah'a şikâyette bulunuyorum, insanlara değil,
Ancak Ebu Hasen hariç ki onun ciğeri yanıyor
Hayber'de Kamus (kalesinin)'un dibinde
Kabristanlık gibi derin uçsuz bucaksız bir mezar vardır.¹⁴⁹

144 Belâzürî, *Futûhü'l-Büldân*, 249; İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 203; Âmir, *et-Ta'zîr fi'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye*, 359; "el-Habs," *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, (Kuveyt: 1983), XVI, 290.

145 Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 310.

146 İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 233; Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I, 247; Âmir, *et-Ta'zîr fi'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye*, 338; Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 55; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 72.

147 İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 233; Âmir, *et-Ta'zîr fi'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye*, 338; Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 55; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 218.

148 Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), IV, 398.

149 Yılmaz, "İtaatkâr Toplum," VIII, 86.

Hız. Ali, kendine yakın hissettiği bu Őairin sesine kulak vermiŐ, halife ile konuŐarak onun serbest kalmasını sağlamıştır.¹⁵⁰

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Hız. Osman, hapis cezasını kendinden önceki halifeler gibi uygulamış; ancak hapishanenin geliŐimi açısından bir yenilik yapmamıŐtır. Hız. Osman döneminde hapishane kurumu açısından bir yeniliğin olmasını, Hız. Osman'ın hilafeti döneminde yaşanan i karıŐıklıklara bağlayabiliriz.

2.2.4. Hız. Ali Dönemi

Hız. Ali'nin hilafet dönemi, hapishaneler ve mahkûm haklarının gözetilmesi açısından yeni atılımların yapıldığı bir dönemdir.¹⁵¹ Hız. Ali, İslam tarihinde ilk defa hapishane inşa eden kimsedir. Hız. Ömer satın aldığı bir evi hapishaneye çevirmiŐ, Hız. Ali ise doğrudan inşa etmek sureti ile ilk defa hapishaneyi kurumsallaŐtırmıŐtır.¹⁵² Hız. Ali, İslam tarihinde ilk defa Kufe'de inşa edilen bu hapishaneye "Nafi" ismini vermiştir. Ancak kamiştan ve çamurdan yapılan bu hapishaneden mahkûmların kaçması sebebiyle¹⁵³ bu hapishaneyi yıkarak yerine taŐtan bir hapishane inşa etmiş, ona "Mahyes" veya "Muhayyes" adını vermiştir.¹⁵⁴

Hız. Ali, yaptırdığı bu yeni hapishanenin emniyetinden ve yönetiminden sorumlu bir görevli tayin etmiştir.¹⁵⁵ Hız. Ali, yaptırdığı ikinci hapishane ile ilgili olarak bir de Őiir yazmıştır. Hız. Ali'ye nispet edilen bu Őiir değişik Őekillerde rivayet olunmuŐtur. Bu rivayetlerden biri Őöyledir:

150 İbn Hacer el-Askalani, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, II, 395.

151 Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk  Asrında Hapishaneler," 553.

152 Őems'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *el-Mebsût*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), XX, 96; İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 233; Kettâni, *et-Terâtibü'l-İdriyye*, I, 247; Bilmen, *Kamus*, III, 34; Bardakoğlu, "Hapis," XVI, 55; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, 22.

153 Serahsi, *el-Mebst*, XX, 96; SadrŐŐehid, *Şerhu Edebi'l-kdi*, II, 344; Kettni, *et-Tertib'l-İdriyye*, I, 247; Bilmen, *Kamus*, III, 34; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 934; mir, *et-Ta'zir fiŐŐeri'ati'l-İslmiyye*, 338; Atar, *İslam Adliye TeŐkilati*, 218; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, 22.

154 Serahsi, *el-Mebst*, XX, 96; SadrŐŐehid, *Şerhu Edebi'l-kdi*, II, 344; Kettni, *et-Tertib'l-İdriyye*, I, 247; mir, *et-Ta'zir fiŐŐeri'ati'l-İslmiyye*, 338; Bilmen, *Kamus*, III, 34; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 934.

155 Abdulaziz B. Muhammed el-Hanefi er-Rahbi, *Fikhu'l-Mulk ve Miftahu'r-Ritc el-Mursad al Hizneti Kitbi'l-Harc*, (Bağdad: Matbaatü'l-İrşad, 1973), II, 240; Muhammed Emin Alauddin İbn bidin, *Reddu'l-Muhtar*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), VIII, 55; Fahrettin Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 1990), 258; Ebû Gudde, *Ah-kam's-Sicn*, 303; Günay, "İslam Hukuk Doktrininde Hapis," 39.

“Ben, Nafi denilen yeri geçilmez bir kale gibi yaptım ve onun başına güvenilir, emin kişiler diktim.”¹⁵⁶

İslam tarihinde, ilk hapishaneyi yapan Hz. Ömer mi yoksa Hz. Ali mi tartışması yapılmıştır. Hz. Ali, hapishane için özel bir yer ihdas edip başlangıçtan itibaren onu hapishane olarak kullanan ilk devlet adamıdır. Hz. Ömer ise önceleri ev veya benzeri maksatla kullanılan yeri, duruma göre ve geçici olarak kullanmıştır.¹⁵⁷ Kettani’ye göre ise ilk hapishaneyi inşa eden Hz. Ömer’dir.¹⁵⁸

Hz. Ali, bu hapishaneyi yapmakla bugünkü bilinen anlamda hapishaneyi ilk kuran halife olmuştur. Bu hapishane ile hapishaneler, artık İslam toplumunda müesseseseleşmiş ve daha sonraları ihtiyaç hâsıl oldukça yenileri inşa edilmiştir.¹⁵⁹

2.3. Hulefa-i Râşidîn Döneminden Sonra Hapishaneler

Fetihlerle birlikte Müslümanlar farklı coğrafyalara yayıldıkça çeşitli kültürlerle karşılaşmışlardır. Bunun neticesinde suçlar ve bu suçlara verilen cezalar da artmıştır.

İslam devletinin sınırlarının genişlemesi, farklı kültür ve milletlerle karşılaşılması, vahyin ışığından yavaş yavaş uzaklaşılması, asr-ı saadet insanının ahirete intikali gibi gerekçeler suçların artıp çeşitlenmesine sebep olmuş; bundan dolayı İslam coğrafyasında hapis cezası, uygulama alanı bulmuş, bu cezanın çekildiği mekân olan hapishane de haliyle İslam coğrafyasında yavaş yavaş kökleşmiştir.

Hz. Peygamber ve Raşid halifelerden sonra idareciler, hapis mekânları edinmişlerdir. Nitekim halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr kendisine biat etmeyen Muhammed b. Hanefiyye’yi Mekke’de yaptırdığı ve “Ârim” ismini verdiği hapishaneye kapatmıştır.¹⁶⁰

Yine Valilik görevine getirildiğinde mevcut hapishaneleri yeterli görmeyen Haccac, yeni hapishaneler açmıştır. Bu hapishanelerden biri de Haccac hapishanesi

156 Ahmed b. Ahmed İbnü'l- Kâs et-Taberi, *Edebu'l- Kâdi*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 32; Serahsî, *el-Mebsût*, XX, 96; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdi*, II, 346-347; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, 106.

157 Kettânî, *et-Terâtübü'l-İdâriyye*, I, 247; Bardakoğlu, “Hapis,” XVI, 55; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, 255.

158 Kettânî, *et-Terâtübü'l-İdâriyye*, I, 247.

159 Özdemir, “İslam’ın İlk Dönemlerinde Hapishaneler,” 104.

160 İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 233; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, 23.

olarak da bilinen “ed-Dimas” isimli yerdir.¹⁶¹ Dimas hapishanesi, sadece bir kişinin oturabileceği kadar daracık odalar yanında dehliz ve birçok mahkûmun bir arada kaldığı büyük koşullardan oluşmaktaydı. Haccac, mahkûmları gündüz tek kişilik koşullara hapsedip geceleri bu açık alanda toplamaktaydı. Yazın sıcak, kışın soğuk ve yağışa karşı korunaksız bu alan hava almak için değil adeta işkence amaçlı kullanılmaktaydı. Haccac’ın ölümünde bu hapishanede bulunan mahkûm sayısı 50 bin erkek ve 20 bin kadın, bir başka rivayette ise 30 bin kadındır. Haccac’la özdeşleştirilen “Dimas” hapishanesinin fiziki koşulları nedeni ile mahkûmlar, tek ve uzunca bir zincirle birbirine bağlı olarak sadece oturabilecekleri kadar bir alanda hem namaz kılmakta, hem yemek yemekte hem de büyük ve küçük abdest ihtiyaçlarını gidermekteydi.¹⁶²

Haccac’ın yaptırdığı bir başka hapishane ise Basra ve Küfe arasındaki “Lala” ismi ile bilinen hapishanedir.¹⁶³ Haccac, bunlardan başka hapishaneler de inşa etmiştir. Hırsızların tutulduğu, Yemâme yakınlarındaki “Sicnu’d-Duvvâr” ve Kufe’de korunaklı ve dayanıklı anlamlarına gelen, “Kûfan” hapishanesi bunlardandır. Hırsızların tutulduğu “Sicnu’d-Duvvâr” hapishanesinin yaşam şartları çok kötüydü. Bu hapishaneye ziyaretçi kabul edilmezdi. Mahpusun ayaklarına “el-Miktara” adı verilen ağaçtan yapılmış prangalar vurulurdu.¹⁶⁴

Haccac, Sicistan’da da yüksek bir bölgede kale içerisinde bir hapishane yapmıştır. Bu hapishanedeki mahkûmlar, kare şeklindeki dar pencereden gökyüzü dışında hiçbir yeri görememekteydi.¹⁶⁵

Gerek Emeviler gerekse Haccac ile ilgili hapis ve hapishane rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Örneğin, yukarıdaki örnekte söz konusu olan 50 bin erkek ve 30 bin kadın toplam 80 bin mahkûmun günümüz şartlarında dahi bir hapishanede tutulması imkânsız görünmektedir. Ancak yine de rivayetlerin mahiyeti Emevi hapishanelerinin yaşam koşulları hakkında bize kısmi bir bilgi ve fikir vermektedir.

Emeviler döneminde hapishanenin durumu genel olarak bu olmakla birlikte, Emevi halifelerinden olan ve İslam’ın beşinci Raşid halifelerinden kabul edilen Ömer b. Abdilaziz ve onun dönemini ayrı tutmak gerekir. Emeviler dönemi içeri-

161 Yılmaz, “İtaatkâr Toplum,” 96.

162 Yılmaz, “İtaatkâr Toplum,” 96- 97.

163 Yılmaz, “İtaatkâr Toplum,” 97-98.

164 Yılmaz, “İtaatkâr Toplum,” 98.

165 Yılmaz, “İtaatkâr Toplum,” 98.

sinde, gerek insan hakları gerekse İslam dininin toplum hayatındaki yansımaları açısından tamamıyla farklı olan Ömer b. Abdilaziz'in hilafet dönemi diğer uygulamalarda olduğu gibi hapishanelerin ıslahı, mahkûmların durumlarının iyileştirilmesi ile ilgili hususlarda da farklılık arz etmektedir.

Nitekim Amr b. Hazm, kendisine gönderdiği mektupta "Cinayetten tutuklu mahkûmlar iple bağlı oldukları için namaz kılamıyorlar, namaz kılabilmeleri için nasıl bir kolaylık sağlamak gerekir?" diye sorduğunda halife Ömer b. Abdilaziz bu mektuba şöyle cevap vermiştir: "Onlara nasıl kolay gelirse namazlarını öyle kılsınlar, onlar özürdür."¹⁶⁶

Emeviler döneminde hapishane tüm alt birimleriyle kurumsallaşmış ve önemli bir müessese haline gelmiştir. Ancak hapishaneler, Ömer b. Abdilaziz dönemi müstesna, Hz. Peygamber ve Raşid halifeler zamanındaki işlevini yitirmeye başlamış, İslam'ın insana ve insan haklarına verdiği önem bir kenara bırakılarak, hapishaneler yukarıda Haccac örneklerinde geçtiği gibi insanların mağdur edildiği, işkenceye maruz kaldığı mekânlar olmuştur.

Emevilere karşı ayaklanan ve onların yanlış uygulamalarını bertaraf edip, toplumun huzurunu sağlamak ve halkın refah düzeyini artırmak iddiası ile iktidara gelen Abbasiler de hapis cezasına başvurmuş, hapis cezası için de hapishaneler edinmiştir. Bunun için de Kûfe'de, Basra'da, Bağdat'ta yeraltında hapishaneler inşa etmişlerdir.¹⁶⁷ Yeraltında inşa edilen ve ışığı bulunmayan bu hapishanelerde geceyi gündüzden, gündüzü geceden ayırmak mümkün değildir.

Abbasiler döneminde Abdullah b. Hasan isimli kişi ve akrabaları, Kûfe'deki Haşimiyye hapishanesine konulmuş, orada kaldıkları üç aylık süre içerisinde ezan sesi duyamadan, namaz vakitlerini tayin edemedi namazlarını kılmışlardır.¹⁶⁸

Abbasiler, Bağdat'ta vilayet konağının yanına, içinde cami ve daru'l-imâre de bulunan üç ayrı surla çevrili bir hapishane inşa etmişlerdir. Hapishanenin üç surla çevrilmesi, mahkûmlara uygulanan insan hakkı ihlallerini halkın gözünden uzak tutmak ve gizlemek şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁶⁹

Abbasilerden itibaren şehirlerin büyümesi, suç oranlarının daha da artması ile birlikte hapishanelerin sayısında bir artış olmuştur. Bunun neticesinde isyancılar,

166 İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, V, 357.

167 Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler," 577.

168 Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler," 565-566.

169 Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler," 559.

hırsızlar, fesat çıkarıcılar, normal cürüm işleyenler, suçu kesinleşmemiş gözaltında bulunanlar, cinayet zanlıları için farklı hapishaneler yapılmıştır.¹⁷⁰

Ancak hapishanelerin şartlarında bir düzelme olmamış bilakis durum daha da kötüye gitmiştir. Ebû Yûsuf, Ömer b. Abdilaziz'in valilere hapis, hapishane şartları ve mahkûmların hakları ile ilgili olarak gönderdiği mektubun içeriğini daha da genişleterek Harun Reşid'e sunmuştur. Ebû Yûsuf'un sunduğu tavsiyeler ve Abbasilerin hapishaneleri ile ilgili olarak aktardığı bilgiler, dönemin hapishane ve hapishane şartları ile ilgili olarak bir fikir vermektedir.¹⁷¹ Abbasilerden sonra kurulan Fatımiler, Memlukler, Timurlar, Moğollar, Osmanlılar da hapishaneler edinmişlerdir.¹⁷²

Fatımiler döneminde Kahire'de bulunan ve İbn Teymiyye, Benû Eyyûb ve bazı siyasilerin de hapsedildiği Cebel kalesinde bulunan bir hapishane vardı.¹⁷³ Fatımiler, adi suçlular için de Habs el-Ma'üne adında bir hapishane inşa etmişlerdir.¹⁷⁴

Mısır ve Suriye'de iki buçuk asır hüküm süren Memlukler de, her şehirde hapishane inşa etmişlerdir. Bu hapishaneleri suçlunun cinsiyetine, suçun çeşidine, hatta suçlunun mesleğine göre gruplandırmışlardır.¹⁷⁵ Bunun yanında emirlere, memurlara, kâdırlara, valilere, adi suçlulara ayrı hapishaneler tahsis etmişlerdir.¹⁷⁶

"Nitekim Memluk sultanının ikametgâhı olan Kal'etü'l-cebel'deki Sicnü'l-Cubb emirler ve memurlar için 1282 yılında Sultan Kalavun tarafından inşa ettirilmiştir. Karanlık ve yarasalarla dolu, kötü kokulu olan bu korkunç hapishane 1328 yılında Sultan en-Nasır tarafından yıktırılmıştır. Yine Kal'etü'l-cebel'de sadece emirlere mahsus Sicn ez-Zerdhane adında hapishane mevcuttu."¹⁷⁷ Tarihçiler, Kahire'de valilere has "Habsü's-Seyyar" ve kadılar için Sicnü'l-Kudat adlı hapishanelerden bahsederler.¹⁷⁸

170 Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler," 562.

171 Yakûb b. İbrahim Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-Harâc*, (Umman: Daru Kunuzi'l-Marife, 2009), 463-470.

172 Hayrunnisa Alan, "Timurlu Döneminde Hukuk ve Uygulanması," *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Hapishaneler Sempozyumu*, 4-5 (Aralık 2003), 3; Ömer Menekşe, "XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998), 130; Samira Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler," Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 93.

173 Ebû Gudde, *Ahkamü's-Sicn*, 321.

174 el-Makrîzi, *Kitabu'l-Mevaiz*, II, 188.

175 Kortantamer, *Memlûklerde Hapishaneler*, 93.

176 Kortantamer, *Memlûklerde Hapishaneler*, 93.

177 Kortantamer, *Memlûklerde Hapishaneler*, 93-94.

178 Kortantamer, *Memlûklerde Hapishaneler*, 94.

Memlukler döneminde Kahire'de var olan bir başka hapisane, Hizânet Şemâil hapishanesidir. Tarihçi el-Makrizi (ö.845/1442), bu hapishaneyi en kötü, en çirkin ve iğrenç görünümlü hapishanelerden birisi olarak tasvir edip onun Hicri 800 yılında yıkıldığını yazmaktadır.¹⁷⁹

Kahire'de ayrıca adî suçlular için el-Makraşa adlı bir hapishane tahsis edilmişti.¹⁸⁰ el-Makrizi, bu hapishaneyi, "En iğrenç ve dar hapishanelerden biridir. Mahpuslar, orada büyük bir acı ve ıstırap çekerler. Allah, bizi bu hapishanenin bütün belalarından korusun." şeklinde tarif eder.¹⁸¹

Memluklar döneminde, Kahire'de kadınlar için de bir hapishane vardı. Habsü'l-Hucre adındaki bu hapishaneye kadın suçlular, özellikle de muganniyeler, yani kadın şarkıcılar hapsedilirdi.¹⁸²

Memluklar döneminde Kahire'de ayrıca Habsü'r-Rahbe ve Habsü'd-Deylem adlı hapishaneler vardı. Başkent Kahire'nin dışında da Mısır ve Suriye'deki büyük şehirlerde birçok hapishane vardı. Mesela, İskenderiye'de Sicnü'l-İskenderiyye, Trablusşam'da Sicnü'l-Aksab ve Sicnü't- Trablus, Suriye'de Sicnü's-Subeybe, Şam'da Sicn Kal'at Dımaşk, Safad'da Sicnü's-Safad, Şevbek'te Sicnü's-Şevbek ve Kerek'te Sicnü'l-Kerek hapishaneleri vardı.¹⁸³

Memlukler döneminde mahkûmlar, inşaat işlerinde zincirli bir şekilde çalıştırılırdı.¹⁸⁴

Hapis ve hapishane Timurlular döneminde de vardı. Timurlular, hapishaneleri adaletin uygulamasında, suçluların muhafazasında ve siyasi mahkûm diyebileceğimiz tutukluların korunmasında kullanmıştır. Hapishaneler, bu dönemde ada, kale, saray gibi muhafazası kolay yerlerde bulunuyordu. Özellikle başkentlerde ve bölgelerin idari merkezlerinde hapishaneler inşa edilmiştir. Bu hapishanelerin en meşhuru Timur'un Semerkant'ta yaptırdığı Köksaray'dır. Semerkant'da şehirin iç kalesi içinde yaptırılan bu sarayda hapishane de vardı.¹⁸⁵

Timurlular döneminde sadece Semerkant kalesinde değil diğer şehirlerin kalelerinde de hapishaneler vardı. Bu şehir kalelerindeki hapishanelerden biri de Herat

179 el-Makrizî, *Kitabu'l-Mevaiz*, II, 188.

180 el-Makrizî, *Kitabu'l-Mevaiz*, II, 188.

181 el-Makrizî, *Kitabu'l-Mevaiz*, II, 188.

182 Kortantamer, *Memlûklerde Hapishaneler*, 94.

183 Kortantamer, *Memlûklerde Hapishaneler*, 95.

184 el-Makrizî, *Kitabu'l-Mevaiz*, II, 187.

185 Alan, "Timurlu Döneminde Hukuk ve Uygulanması," 6.

şehirdeki kalenin hapishanesidir. Nitekim Mirza Cuki, bu kalenin hapishanesine kapatılmıştır.¹⁸⁶ Yine Herat yakınlarındaki Niretu kalesinde de bir hapishane vardı. Bu tür merkez kaleler dışında adalarda da hapishaneler vardı.¹⁸⁷

Kendinden önceki İslam ülkeleri gibi Osmanlı da hapis cezasını uygulamış, bunun için de tarihi süreçte farklı hapis mekânları edinilmiştir.¹⁸⁸ Bu hapis mekânları şunlardır:

2.3.1. Kale Zindanları

Osmanlı devletinin kuruluşundan XVI. yüzyıla kadar hapis cezası için hapis mekânı olarak genellikle kale burçları kullanılmıştır. Bu dönemde İstanbul (Saray, Yedikule, Tersane, Baba Cafer, Boğazkesen Hisarı), Bursa, Edirne, Tokat, Amasya, Karaman, Karahisar, Dimetoka, İpsala, Gelibolu, Kütahya gibi şehirler ve bu şehirlerdeki kalelerde bulunan -karanlık, havasız ve nemli oldukları için Farsçada hapishane anlamına gelen zindanlar- hapis mekânı olarak kullanılmıştır.¹⁸⁹ Bu zindanlar, genellikle subaşının denetiminde olup, mahpuslara hayırseverlerin yardımıyla bakılırdı.¹⁹⁰ Nitekim İstanbul'un meşhur zindanlarından biri olan Baba Cafer zindanında yatan mahkûmlardan, kendi içlerinde tayin ettikleri bir kişi işleri için zindanın kule penceresinden hayırseverlere, "Ey hayır sahipleri!... bizi unutmayın!!" şeklinde seslenirmiş.¹⁹¹

Osmanlıda kale zindanları, suçun türüne göre kullanılmaktaydı. Mesela, hırsızlık, zina ve borçlular Baba Cafer zindanına, devlet erkânı ve siyasi suçlular Yedikule zindanına, suçlu tersaneliler ve harbiyeliler Tersane zindanına atılmaktaydı.¹⁹²

186 Alan, "Timurlu Döneminde Hukuk ve Uygulanması," 6.

187 Alan, "Timurlu Döneminde Hukuk ve Uygulanması," 6.

188 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 29; Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 51-52; Kemal Daşçioğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu," *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 51 (2008), 55.

189 *Ana Britannica*, V, 489; Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri," 77; Kurt, "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları," 52; Ömer Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), 12; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 29.

190 Reşad Ekrem Koçu, "Baba Cafer Zindanı," *Hayat Tarih Mecmuası*, 6 (1974), 11; *Ana Britannica*, V, 489; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 29; Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneler," 77; Abdullah Demir, *Günümüze Mesajlarıyla Osmanlı Adaleti Karınca Hakkını Arayınca*, (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2011), 100-101.

191 Koçu, "Baba Cafer Zindanı," 10.

192 Daşçioğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu," 56; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 29; Nurgül Bozkurt, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, Sayı: 21, (2012): 262.

Osmanlıda, kalelerin zindanları hapis mekânı olarak kullanıldığı gibi devlet dairelerinin bodrum katları ve sarayların bazı bölümleri de hapis mekânı olarak kullanılmıştır.¹⁹³

2.3.2. Kürek

Osmanlıda, XVI. yüzyıldan itibaren hapis cezası yerine, hapis cezasının farklı bir uygulaması olan kürek cezası yaygınlık kazanmıştır. Buharla çalışan gemilerin icadından önce gemiler yelkenle hareket ediyorlardı. Yelkenlerin hava şartları nedeni ile kullanılmadığı dönemlerde ise gemiyi kürekçiler hareket ettiriyorlardı. İşte bundan dolayı Osmanlıda, XVI. yüzyıldan itibaren mahkûmlara kürek cezası verilmiş ve bu ceza yaygınlık kazanmaya başlamıştır.¹⁹⁴

Kürek cezasına, XVI. yüzyıl başlarından itibaren savaş esirleri, XVII. yüzyıldan itibaren ise sabıkallılar, potansiyel suçlular ve katiller çarptırılmaktaydı.¹⁹⁵ Kürek cezasına çarptırılan mahpuslar, kaçmamaları için ayaklarından zincirli bir şekilde donanmadaki gemilerde kürek çekerlerdi.¹⁹⁶ Kürek cezası, yelkenli gemilerin ortaya çıktığı ve deniz savaşlarının azaldığı XVII. yüzyıldan itibaren azalma eğilimine girer. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise hapis cezasının farklı bir uygulaması olan Kalebentlik cezasının uygulamaya konduğunu görmekteyiz.¹⁹⁷

2.3.3. Kalebent ve Cezirebent

Kalebentlik cezası, suçluların surlarla çevrili kaleden dışarı çıkmamak üzere bir şehir veya kasabada oturmaya mecbur tutulmaları sebebiyle bir çeşit hapis, kendi memleketlerinden uzak kalelerde bulunmaları yönüyle de bir çeşit sürgün

193 Mustafa Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," *Toplum ve Kuram*, 8 (2013), 94.

194 Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme," *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), 80; Daşcıoğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu," 55; Demir, *Günümüze Mesajlarıyla Osmanlı Adaleti Karınca Hakkını Arayınca*, 120.

195 Yıldız, *Mapusâne*, 30-31.

196 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 22; Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 95.

197 Daşcıoğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu," 55; Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 95.

hükmündedir.¹⁹⁸ Adalarda bulunan kalelerde çektirilen kalebentlik cezasına ise cezirebentlik denirdi.¹⁹⁹

Kalebentliğe mahkûm olanların cezası, devletçe belirlenen kalelerde çektirilirdi. Mahkûmlar, firari ve benzeri durumlar olmamak kaydı ile kale halkıyla bir araya gelip konuşabilir, dışarıdakilerle haberleşebilir, kale içindeki mabet vb. yerlere gidebilirdi. Aynı şekilde mahkûmlar, davalarının duruşmasına bir memur refakatinde gidebilir, meslek ve sanatlarını icra edebilirlerdi.²⁰⁰

Kalebentlik ve cezirebentlik, ceza olarak birbirine benzemesine rağmen duruma göre cezirebentliğin şartları daha kötü olabilmekteydi. Şartları daha kötü olmasa da cezirebentlik cezası adada çekildiği için kaçma anlamında kalebentliğe göre daha zordu. Nitekim Şam taraflarında adamlarıyla birlikte karışıklık çıkaran Şeyh Tayyib Kürdi, yakalanıp Şam kalesine kalebent olarak hapsedilmiştir. Ancak hapsedildiği yerde de suç işlemeye devam ettiği için Şam ile irtibatını kesmek için Kıbrıs'a cezirebent olarak gönderilip hapsedilmiştir.²⁰¹ Aynı şekilde Edirne Bakkallar Pazarbaşısı olan Mehmet adındaki şahıs, esnafı tahrik ettiğinden ve nizamı bozduğundan kalebent cezasına çarptırılmış, islah olmayınca Bozcaada'ya cezirebent edilmiştir.²⁰²

Genel olarak, suç işleyenler kalebent cezasına çarptırılırdı; islah olmadıklarında ise cezirebent cezasına gönderilirdi. Ancak devlete başkaldıranlar, resmi görevliler, eşkiyalar cezirebent cezasına gönderilirdi.²⁰³

2.3.4. Prangabent

XVI. yüzyıla kadar dayanan bir geçmişi ve Cumhuriyete kadar uzanan bir kullanımını olan prangabentlik cezası, mahkûmun ayaklarına zincir bağlanarak hapsedilme şeklidir.²⁰⁴ Prangaya vurulan suçlular, işledikleri suçun derecesine göre bir, üç, beş, yedi, on, on beş yıla kadar veya ömür boyu hapis cezasına çarptırılırlardı.²⁰⁵

198 Menekşe, "XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası," 135.

199 Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrısta Kalebentler ve Cezirebentler," Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 131; Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 95.

200 Ahmet Gökcen, *Tanzimat Devri Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, (İstanbul: 1989), 44-45.

201 Özkul, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrısta Kalebentler ve Cezirebentler*, 134.

202 Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 512.

203 Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 512; Özkul, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrısta Kalebentler ve Cezirebentler*, 134.

204 Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 95.

205 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 15.

Prangaya vurulan mahpuslar, “*hidemat-ı şakka*” olarak bilinen ağır ve alt kademe işlerde de çalıştırılabilirlerdi.²⁰⁶ Rumelihisar’ının kuzeyindeki “Kara Burç” kulesi, prangabentlik için askeri bir zindan olarak uzun yıllar kullanılmıştır.²⁰⁷ Prangaya çarptırılma sebepleri arasında ihtilale dâhil olmayı, sahtekârlık yapmayı, kalpazanlığı, adam yaralamayı, yol kesmeyi, iftirayı, gaspı, kız kaçırmayı, cinayeti, öşür ödememeyi, yalancı şahitlik yapmayı, askerlikten firar etmeyi ve İslam dini aleyhine dini propaganda yapıp bu konuda kitap yazmayı sayabiliriz.²⁰⁸

2.3.5. Modern Hapishane

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlıda her alanda başlayan Avrupalılaştırma reformları arasında, mahkûmların kapatıldığı yer olan hapis mekânları da olmuştur.²⁰⁹

XIX. yüzyıl hapis mekânları için de bir dönüşüm asrıdır. Bu asırda bir yandan yabancı ülkelerin büyükelçileri kanunların dönüşmesi için girişimlerde bulunurken, diğer yandan Osmanlı Devleti birçok yabancı uzmanı hapis mekânlarının ıslahı için görevlendirir.²¹⁰ Bu girişimlerin neticesinde, İstanbul’un hapis mekânları olan ve ilk zamanlar mahbes olarak adlandırılan suçluların alıkonulduğu hükümet konağının tomruk dairesi, kale, saray gibi mekânlarda bulunan zindanlar, mahbesler, kapatılmış, bunların yerine mehterhane olarak kullanılan Sultanahmet’teki İbrahim Paşa Sarayı’nın bir bölümü 1831 yılında “hapishane-i umumi” adı ile Osmanlı’nın ilk modern hapishanesi olarak açılmıştır. Ancak İstanbul dışındaki zindanlar hapis mekânı olarak kullanılmaya devam edilmiştir.²¹¹ Böylece İslam tarihinde hapis mekânı anlamında zindandan hapishaneye bir geçiş yapılmıştır.

Zindandan hapishaneye gerçekleşen bu dönüşümü, çıkarılan kanunlar ve dönüşen mimari yapı üzerinden de takip etmek mümkündür. Tanzimat Fermanı (1839) ile birlikte kanunlaştırma hareketi başlamış, bir taraftan ceza kanunları,

206 Eren, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi,” 95.

207 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 5.

208 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 15.

209 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 17; Eren, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi,” 95; Daşcıoğlu, “Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu,” 56.

210 Eren, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi,” 96.

211 Mehmet Temel, “XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26 (2009), 111; Ana Britannica, V, 489; Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 17; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 29; Bozkurt, “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu,” 262.

genelgeler, tüzükler çıkarılarak hapishanelerin idaresine dair kanuni çerçeve oluşturulmaya çalışılmış, diğer taraftan hapishaneler idaresine dair kurumlar oluşturulmuştur.²¹² Kanuni ve idari anlamdaki bu gelişmeleri mimari alanındaki düzenlemeler takip etmiştir. XIX. yüzyıla kadar olmayan hapishane binaları, XIX. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanmıştır.²¹³

Osmanlı Devletinde hapis mekânlarının durumunun düzeltilmesine dair ilk hükümlere Islahat Fermanı'nda rastlanmaktadır.²¹⁴ 1839 Tanzimat Fermanı'nda Osmanlı büyük güçlere; "ceza infaz sistemini eşitlikçi hale getirme ve gayrimüslimler de dâhil herkesi kanun önünde eşit tutma" sözünü vermiştir. Bundan dolayı Osmanlıda Avrupa'daki gibi hapishane rejimine geçilmesi yönündeki ilk telkin, 1844'ten itibaren İngiliz elçisi Strafford Canning tarafından dile getirilmiş, hapishanelerin ıslahı yine bizzat bu elçi tarafından takip edilmiştir.²¹⁵

Osmanlı hapishanelerinin Amerika ve Avrupa hapishaneleri düzeyine çıkarılması gerektiği inancıyla bir çalışma başlatan İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Strafford Canning, Osmanlı topraklarında bulunan konsoloslarına otuz soruluk ayrıntılı bir anket göndermiştir. "Hapishane ve Hapishane Disiplini Hakkında İnceleme" başlıklı bu anket ile konsoloslarından buldukları yerdeki Osmanlı hapis mekânlarının haline dair tespitlerini, anket sorularını cevaplamak suretiyle İstanbul'daki büyükelçiliğine göndermelerini istemiştir.²¹⁶ Canning, bizzat kendi gözlemleri ile iki ay sonra Bursa, İzmir, Kayseri, Sivas, Samsun, Erzurum, Adana, Hama, Humus, Halep, Şam, İskenderiye, Bağdat, Musul, Beyrut, Akka, Yafa, Kudüs, Dosa, Girit, Kıbrıs, Midilli Adası, Edirne, Selanik, Enos, Tulca, Varna, Filibe, Arnavutluk, Bingazi, Gıdemiş, Marzuk ve Trablus'taki konsoloslardan gelen raporları birleştirerek 1851 yılında "Osmanlıdaki Hapishanelerin Islahı" adı ile bir rapor hazırlamıştır.²¹⁷ Canning bu raporda, Osmanlı hapis mekânlarının acil olarak çözümlenmesi gereken sorunlarını şu şekilde sıralamıştır:

212 Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 96.

213 Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 97.

214 Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneler," 77; Yıldız, *Mapusâne*, 110; Hatice Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi," *History Studies*, 3, Sayı: 3, (2011): 24-25.

215 Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneler," 77.

216 Yıldız, *Mapusâne*, 110; Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri," 111; Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane," 25; Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneler," 77; Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 19.

217 Yıldız, *Mapusâne*, 111-112.

1. Mahbeslerde mimari yapı da dâhil olmak üzere, fiziki koşulların iyileştirilmesi.
2. Hapishanede otoritenin ve mahpusların güvenliklerinin sağlanması.
3. Mahkûmların sağlıklarının korunması, mahkûmların ahlaki açıdan ıslah edilmeleri.
4. Hapishanelerde aydınlatma, ısıtma, havalandırma, temizlik konularında iyileştirmelere gidilmesi.
5. Mahkûmlara adil davranılması.
6. Mahkûmların şikâyetlerini mahkemelere intikal ettirebilme imkânını tanımak.
7. Mahkûmların ibadetlerini yapabilmelerine imkân sağlamak.²¹⁸

Ayrıca Canning'e göre, "hem hapis mekânlarını hem de ceza kanununu değiştirmek için acil ve ciddi reformlar yapılması gerekir." Canning'in bu isteği ve etkisi ile 1856'da İslahat Fermanı'nda ceza reformuna ilişkin bir bölüm oluşturuldu.²¹⁹ Bu anlamda hapis mekânlarının olumsuz koşullarının giderilmesi hakkında ilk ciddi hükümlere İslahat Fermanı'nda (1856) rastlamaktayız.²²⁰

İlk hapishane binaları, yine bu dönemde farklı işler için ayrılmış bazı binaların tadilat yapılarak hapishaneye çevrilmesi ile meydana gelmiştir.²²¹

Yine bu dönemde, İngiltere'den hapishanelerin ıslahı konusunda uzman olan Binbaşı Gordon getirilerek devlet hizmetine alındı. Bu konuyu görüşmek üzere Meclis-i Tanzimat dairesinde bir de meclis (Meclis-i Mahsus-i Muvakkat) kuruldu.²²² 1858 yılında göreve başlayan Binbaşı Gordon, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı hapis mekânlarını incelemiş, bir yandan eldeki mevcut mekânların ıslah edilebilir olup olmadığını tespit etmeye çalışmış, bunun için de bir rapor hazırlamıştır.²²³ Gordon raporunda, hapis mekânlarının hapishane başlığı altında toplanmasını istemiş, tutuklu ve hükümlülerle erkekler, kadınlar ve çocukların farklı yerlere konulması gerektiğini söylemiş. Ayrıca hükümlülerin cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere, suç tiplerine göre sınıflara ayrılması ve ayrı yerlerde tutulması gerektiğini bildirmiştir.²²⁴

218 Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri," 111-112; Yıldız, *Mapusâne*, 137.

219 Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane," 25; Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri," 112.

220 Daşcıoğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu," 56.

221 Daşcıoğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu," 56.

222 Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane," 25; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 30-31; Yıldız, *Mapusâne*, 172-173.

223 Yıldız, *Mapusâne*, 173; Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 97.

224 Doğan, "Cezanın Amacı," 126; Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 97.

Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Padişah Abdulmecid tarafından resmen kabul gören Gordon'un raporu, Osmanlı ceza infaz sisteminde yer alan kapatma mekânlarını ilk kez "hapishane" başlığı altında topluyor ve o sırada hazırlanmakta olan yeni ceza kanunnamesinde de yer alan "zanlılık ve üç dereceli suçluluk" tasnifi çerçevesinde, bunları gruplara ayırıyordu. Buna göre dört cins hapishane olacak ve bunlardan ilki zanlılara, ikincisi kabahat sahiplerine, üçüncüsü erbab-ı cünhaya ve dördüncüsü mürtakibi-i cinayet olanlara mahsus olacaktı. Tevkifhanelerin her biri üç odadan müteşkil olacak, 20 zira büyüklüğündeki birincisi çocuklara, 30 zira büyüklüğündeki ikincisi cünha mahkûmlarına ve 100 zira büyüklüğündeki üçüncüsü de kabahatliilere mahsus olacaktır. Zanlı olarak tutulan kadınlar, eskiden beri olduğu gibi en yakın mahalle imamının hanesinde tevkif edilecekti.²²⁵

Gordon'un raporundaki görüşler kabul edilince Tanzimat Meclisi, İstanbul'da bir hapishane ve tevkifhane yapılmasına karar verir.²²⁶ Alınan kararlar doğrultusunda daha önce Sultanahmet'te İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde hizmete açılan Hapishane-i Umumi 1870 yılında, başka bir rivayette ise 1871 yılında tasarlanan tipte ilk modern hapishane olarak faaliyete geçirilmiştir.²²⁷ 1870'li yılların sonuna gelindiğinde ise Osmanlıların hemen her bölgesinde iki katlı, taş ve tuğladan yapılmış modern yeni hapishaneler yapılmıştır.²²⁸ Ancak bu hapishanelerin ısınma, iaşe ve temizliği gibi sorunları vardı. Bir de birçok suça hapis cezası getirilince bu yeni hapishaneler yetersiz kalmıştı.²²⁹ Bundan mütevellit Tanzimat ile başlayıp İslahat Fermanı ile devam eden Osmanlı devletindeki hapishane ıslah çalışmaları Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Öyle ki, 1880 tarihli Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi ile Osmanlıda hapishanelerin ve tevkifhanelerin arttırılması ve mevcutların da ıslahı ele alınmıştır.²³⁰ 1880'de çıkartılan "Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname" ile infaz rejimi düzenlendi. 97 maddeyi içeren nizamname, Osmanlı hapishanelerini; "Tevkifhane, Hapishane ve Hapishane-i Umumi" olarak üçe ayırıyordu. Bu

225 Yıldız, *Mapusâne*, 179-180.

226 Yıldız, *Mapusâne*, 190-192.

227 Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneler," 78; Yıldız, *Mapusâne*, 275; Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 97; Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 26-27.

228 Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 97; Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneler," 78.

229 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 28.

230 Bozkurt, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu," V, 262-263; Daşcıoğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu," 57.

tüzük her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer hapishane ve tevkifhanenin bulunmasını öngörüyor ve buralarda hangi sürelerdeki cezaların infaz edileceğini gösteriyordu. Ayrıca uygun yerlerde kurulacak, "Hapishane-i Umumiler" de beş yıldan fazla kürek cezasına mahkûm olanlar tutulacak ve cezaevlerinde kadınlar ve 18 yaşından küçük olanlar için özel bölümler ayrılacaktı. Bu tüzükte infaz personeli ve görevlileri de belirlendi. Ayrıca tutuklularla hükümlülerin ayrılması ilkesi benimsendi ve hapishanelerle tevkifhanelerde yiyecek giderlerinin devletçe karşılanması ilkesi getirildi.²³¹ 1893 yılında umumi hapishane ve tevkifhanelerde yapılan teftiş sonucunda hazırlanan rapor Meclis-i Vukela'da tartışılmış, mevcut adli sistem ve hapishane binalarının yetersizliğinden bahsedilerek Avrupa'daki gibi hapishane inşası gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda Yedikule'de Avrupa'dakiler gibi modern bir hapishanenin yapılması kararlaştırılmış ve projesi bir Alman mimara çizdirilmişti. Ancak 1903 yılına kadar dört kez ele alınıp yeni düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen proje, parasızlık ve tasarruf tedbirleri yüzünden gerçekleştirilememiştir.²³²

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti hapis cezasını temel ceza olarak benimsemiştir. Bunun için de kanunlar çıkarmış, düzenlemeler yapmış, hapis cezası için mekânlar edinmiş; ancak uygulamada, sorunlar ile baş başa kalmıştır. Hapishanelerin kalabalıklaşması salgın hastalıklardan disipline kadar birçok alanda sorunlara neden olmuştur.²³³

XIX. yüzyılın sonlarında planlı, projeli, modern hapishaneler inşa edilmesi planlanmış ise de ülkenin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle gerçekleştirilememiş, bunların yerine özellikle II. Abdülhamit döneminde ülke genelinde tek veya iki katlı taş ve tuğladan yapılmış eski binalardan dönüştürülen ev veya şahıslardan kiralanan sağlıklı, çoğu zaman bodrum katlarından oluşan yapılar yaygınlaşmaya başlamıştır.²³⁴

Yapılan bütün kanunlar ve islah çalışmalarına rağmen zindandan hapishaneye geçiş, Osmanlı devletinin siyasi, ekonomik ve sosyal yönden buhranda olduğu bir döneme denk gelmesi dolayısıyla zor olmuştur. Ancak Avrupa'nın baskısı ve

231 *AnaBritannica*, V, 489-490; Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 97; Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 32; Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneler," 78; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 32-33; Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri," 112.

232 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 40.

233 Doğan, "Cezanın Amacı," 129.

234 Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri," 112.

Osmanlının Avrupalılaşıma çabaları hapishane konusunu daima gündemde tutmuştur. Osmanlı modern tarzda hapishaneler yapmaya çalışmış; ancak ekonomik sebeplerden dolayı başarılı olamamıştır. Bunun üzerine devlet, mevcut kale ve hisarları tamir ederek veya uygun binaları kiralayarak hapishane olarak kullanmıştır.²³⁵ Ancak XX. yüzyılda da Osmanlıda hapishane ıslahatı hiç gündemden düşürülmemiştir. Bunun için XX. yüzyılın başlarında da hapishaneleri ıslah etme çalışmaları devam etmiştir. 1912, 1914 ve 1917 yıllarında yapılan ıslah çalışmalarında tüm hapishanelerin ıslah evlerinin tek tip bir mimari plan dâhilinde iyileştirilmesi ve yenilenmesi, bahçeli hapishaneler inşa edilmesi, sağlık koşullarının modern esaslara göre yeniden düzenlenmesi ele alınmıştır. Bunun için de Dâhiliye Nezaretinde Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti oluşturulmuştur. Ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeni ile hükümetler, hapishane ıslahı için zaman ve kaynak ayıramamıştır.²³⁶ XX. yüzyılın başında Osmanlı hapishaneleri istenilen düzeyde olmamakla birlikte, tutukevi ve hapishane olarak ikiye ayrılmıştı. Nitekim Alaşehir, Bursa, Mardin'in Savur kazası, Eğirdir, İzmit, Hayrabolu, Suşehri, Akka, Ulukışla, Gönen, Halep, Yozgat ve Manastır, hem hapishanesi hem de tutukevi olan yerlerdi. Aynı şekilde İshakpaşa'daki Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi ve Üsküdar Tevkifhanesi ile Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Beyrut, Adana, Ankara, Yozgat ve İzmir'de hapishane ve tevkifhane binalarının inşaatları devam etmekteydi.²³⁷ Kadınlar için de hapishaneler mevcuttu. Nitekim Bandırma, Çeşme, Isparta, Aydın, Kırkağaç, Niğde, Çankırı, Tosya, Konya, Haymana, Marmaris, Tarsus, Silvan, Şirvan ve Yafa, kadınlara mahsus hapishaneleri olan yerlerdi.²³⁸

Bu dönem hapishanelerine ilişkin ayrıntılı bilgileri, dönemin Tanin Gazetesi yazarlarından Ahmet Şerif'in yazılarında bulmak mümkündür. Ahmet Şerif, 1909-1914 tarihleri arasında Anadolu hapishanelerini gezmiş, bu gezide gördüğü manzaraları Tanin Gazetesi'nde yazmıştır. Ahmet Şerif, hemen hemen bütün hapishanelerin fiziki şartları için aynı şeyleri yazmaktadır. Şerif'e göre, XX. yüzyılda 28 bin tutuklunun bulunduğu Osmanlı hapishaneleri, bir insanın yaşayamayacağı kadar rutubetli, havasız, ışsız, sağlıksız, dar ve elverişsiz şartlara sahip yerlerdi.²³⁹

235 Daşcıoğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu," 57.

236 Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri," 113; Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı," Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 173, 183.

237 Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı," 173-182.

238 Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı," 174.

239 Ahmet Ali Gazel, "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri," Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 144-150.

Bu elverişsiz şartları düzeltmek için Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda olduğu gibi XX. yüzyılda da çalışmalara devam etmiştir. Bunun için Osmanlı, Alman Doktor Paul Pollitz'i göreve getirmiştir. Paul Pollitz, 1916 yılında sözleşmeli personel olarak "Hapishaneler Umumi Müfettişliği" ile göreve başlar. Pollitz, Anadolu'da ve Rumeli'de bulunan hapishaneleri denetlemiş, raporlar hazırlamış ve birtakım tekliflerde bulunmuştur. Bu raporlarla birlikte Osmanlı'nın bütün hapishanelerinde mahkûm ve tutukluların durumunu, sayısını, cinsiyetini, yiyeceğini, hapishane-nin adını ve fiziki şartlarını ihtiva eden beş bölümden oluşan bir anket çalışması yapmıştır. Pollitz, yaptığı teftiş, çalışma ve anket sonucunda, Osmanlı hapishanelerinin mimari açıdan oldukça elverişsiz ve sağlıksız olduğunu tespit etmiş, bazı hapishanelerin acil ıslaha, ıslah edilemeyecek olanların da yeniden inşasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Pollitz'e göre, hapishanelerin inşası için gerekli kaynak, mahpusların çalışması ile elde edilebilecektir. Bunun için 1916'da mahpusların çalışmasını içeren bir nizamname de çıkarılır. Bunun yanında hapishaneleri iyileştirme programı çerçevesinde, Avrupa'daki gelişmelere uygun olarak bir gardiyan okulu açılması planlanır.²⁴⁰

I. Dünya Savaşının yaşandığı dönemde göreve gelen Pollitz, gerçekleştireceği projelerini, savaş sonrası döneme göre geliştirir. Devlete de projeleri için ne kadar ödeme ayıracağını sorar; çünkü ona göre projeler geliştirecektir.²⁴¹ Pollitz'in savaş dönemindeki bu çalışmaları son derece önemlidir. Ancak bu çalışmalar ışığında yapılacak ıslahatlar, tasarruf tedbirlerine takılır. Fakat gelecekte yapılacak çalışmalar için ciddi bir alt yapı oluşturur.²⁴² Her şeye rağmen,

savaşın en zor günlerinde Mebuslar Meclisi, Sultanahmet ve Üsküdar'da modern iki hapishanenin inşaatını başlatır. Bu yeni hapishaneler, yeni nizamnamenin uygulamaya başlandığı ilk mekân olacaktır. Osmanlıdaki mevcut hapishanelerin iç işleyişini kapsayan bir nizamname raporunu, Hapishane ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişi N. Ralhf hazırlayarak Hapishaneler Komisyonu'na sunar. Bu raporu değerlendiren komisyon, Dâhiliye Nezareti ve Adliye Nezaretine fikir ve görüşlerini bildiren bir nizamname raporu hazırlar.²⁴³

240 Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı," 176-183; Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 69; Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 97-98.

241 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 69.

242 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 73.

243 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 73-74.

1916 tarihli bu nizamname, bütün hapishanelerde geçerli olmuştur. Ancak gerek hapishanelerin fiziki durumu gerek savaş koşulları gerekse mali sıkıntılar, bu nizamnamenin hayata geçirilmesine engel olmuştur. I. Dünya Savaşı, Osmanlı ve Almanya aleyhine de sonuçlanınca İstanbul Hükümeti, devlet hizmetinde bulunan bütün Almanların sözleşmelerini iptal eder. Bu kararla, doğal olarak Pollitz'in müfettişlik görevi de sona ermiş olur.²⁴⁴ Böylece hapishaneleri ıslah etme çalışmaları ve projeleri bir kez daha yarıda kalır.

Bütün bu çaba, çalışma, projelerden ve kanuni düzenlemelerden şunu anlıyoruz ki, devletin üst kademesinde, hapishanelerin koşullarını değiştirmek için bir niyet ve çaba vardır. Bu konuda, diğer konularda olduğu gibi Avrupa ülkelerindeki uygulamalar izlenmiş ve yabancı uzmanların görüş ve bilgilerinden istifade edilmek istenmiştir. Ancak savaş durumu ve bunun getirdiği mali sıkıntılar, istenilen projelerin gerçekleşmesine engel olmuştur. Bundan mütevellit, Osmanlı hapishanelerini ıslah meselesi veya hapishane sorunu Cumhuriyet dönemine devredilmiş olur.

1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ile hapis cezası ve infazı konuları tekrar tartışılmaya başlanmıştır.²⁴⁵ Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında hapishanelerin durumunu tespit etmek ve ortaya koymak için Adliye Müfettişleri Fuat ve Ferit Beyler bir rapor hazırladı. Karadeniz sahillerindeki hapishaneler ile İzmir, Adana, Konya, Kastamonu ve İstanbul Ceza ve Tevkif evlerini konu alan 24.12.1931 tarihli raporda, Cumhuriyet dönemi hapishanelerinin fiziki şartlarının iyi ve yeterli düzeyde olmadığı ortaya konulmaktadır.²⁴⁶

Osmanlıdan kalan hapishaneler, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de kullanılmış; ancak hem yılların getirdiği sorunlar hem de savaştan yeni çıkmanın verdiği imkânsızlıktan dolayı hapishaneler, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de de ıslah edilememiş. Fakat bu rapordan hemen sonra 25.06.1932 yılında 2023 sayılı kanun ile 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'na bir fıkra eklenmiş ve donanımı olmayan hapishanelerde hükümlülerin geceyi hapishanede geçirmek şartı ile kamu hizmetinde çalışabilecekleri, düzenleme altına alınmıştır. Ayrıca yeni hapishaneler yapmak için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunun için de yeni hapishane yapımında karşılaşılan ekonomik güçlükleri aşmak amacı ile hazırlanan tasarı 30.06.1934 ta-

244 Şen, *Osmanlıda Mahkûm Olmak*, 84.

245 *AnaBritannica*, V, 490; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 34.

246 Feyyaz Gölcüklü, *Türk Ceza Sistemi (Hürriyeti Bağlayıcı Cezalar)*, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1966), 46.

rihinde hayata geçirilmiştir. Buna göre, icra dairelerinden tahsis edilen paranın belli bir kısmı ile hükümlülerden yiyecek bedeli olarak alınacak paralar, hapis-hane ile mahkeme binaları inşaatı için biriktirilecektir.²⁴⁷

1938 yılında Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü kurulmuş ve 3500 sayılı ve 05.07.1938 sayılı kanun ile görevleri belirlenmiştir. 1941 yılına gelindiğinde ise, "ceza ve tutukevlerinin idaresini esaslı kurallara bağlamak üzere 213 maddeden oluşan 31.07.1941 tarihli Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Buna göre, mahkeme bulunan her yerde bir "ceza ve tevkifevi" ve Adalet Bakanlığınca belirlenen yerlerde "mıntika cezaevleri" ile "çocuk ceza ve islahevleri" bulunacaktır."²⁴⁸

1948 yılına gelindiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nde toplam 486 cezaevi bulunmaktaydı. Bunlardan 12'si iş esası üzerine kurulu cezaevleriydi ve ilki İmralı'da 1936'da açılan bu cezaevlerinde 5436 kişi vardı. Geri kalan 474 cezaevinin tamamı eski sisteme göre işlemekteydi.²⁴⁹

1965'te yürürlüğe giren, "Cezaların İnfazı Hakkında Kanun" ile hapis cezasının infazında yeni bir dönem başlamıştır.

Bu tüzükle belirlenen esaslar uyarınca hükümlüler, suç gruplarına göre ayrı cezaevlerine konulmuştur. Cezaevleri niteliklerine göre üçe ayrılmıştır. "Kapalı Cezaevi", içten ve dıştan korumayla görevli personeli bulunan, dışarıyla bağlantısı olmayan cezaevidir. Dış koruması jandarmaya aittir. "Yarıaçık Cezaevi", dıştan korumayla görevli personeli bulunmayan, yalnızca kaçmaya karşı engelleri olan cezaevidir. "Açık Cezaevi" ise dıştan korunmadığı gibi, kaçmaya karşı engelleri de yoktur.²⁵⁰

1968 yılına gelindiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nde 633 hapis-hane vardır ve bunun 226'sı Cumhuriyet döneminde inşa edilmiştir. Cumhuriyet döneminde özellikle 1950'li yıllardan sonra yeni tipte hapis-haneler yapılmaya başlanmıştır. Bu yeni yapılan hapis-haneler koğuş sistemine dayalı yapılmıştır. 1950-1970 yılları arasında yapılan A, A1, A2, A3, B, C tipi hapis-haneler buna örnektir.²⁵¹

247 Doğan, "Cezanın Amacı," 132; Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 35.

248 Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 38.

249 Doğan, "Cezanın Amacı," 134.

250 *AnaBritannica*, V, 490.

251 Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 98.

2.3.6. Cezaevi

Cumhuriyet döneminde 1970'li yıllardan itibaren hapishaneler cezaevlerine dönüşmüştür. Nasıl ki Osmanlıda zindandan hapishaneye bir dönüş ve dönüşüm olmuşsa aynı şekilde Cumhuriyet döneminde de hapishaneden cezaevine bir dönüşüm söz konusudur. 1970'lerle birlikte mimaride, yasalarda, söylemlerde ciddi farklılıklar görülmeye başlanır ki hapishanelerin dönüşümü bu üç alan üzerinden olmuştur.²⁵²

Mimari olarak 1970'lerden itibaren koğuştan "oda tipine" doğru bir dönüşüm başlar. 1970'li yıllardan sonra inşa edilen hapishanelerle birlikte 50-60 kişilik koğuştan oluşan topluluk sisteminden vazgeçilerek onun yerine en fazla 10 ile 20 kişinin bir arada kalacağı "küçük koğuştan" esasına geçilmiştir. Yine bu dönemden sonra Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük'te değişiklik yapılarak mahpusların bir kısmı "anarşi ve terör suçlarından hükümlü olanlar" olarak nitelendirilmiş ve bu mahpusların özel bir infaz rejimine tabi tutulması kararlaştırılmıştır. Bu değişiklikle birlikte mahpuslar "tek ya da üç kişilik odalar halinde yapılmış bireysel iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevlerine" gönderilmiştir.²⁵³

Gelinen noktada, hapis mekânları; mahbes (zindan), hapishane ve cezaevi olarak üç dönemden geçen Türkiye'de, 05/09/2017 tarihi itibarıyla, 291 kapalı cezaevi, 70 müstakil açık cezaevi, 3 çocuk eğitimevi, 8 kadın kapalı, 5 kadın açık, 7 çocuk kapalı cezaevi olmak üzere toplam 384 cezaevi bulunmakta olup, bu kurumların kapasitesi 207.339 kişiliktir.²⁵⁴

Batı toplumuna kıyasla geç de olsa Doğu toplumunda da mahkûmlara yönelik hizmetler için ilk defa 2015 yılında Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği (CİSST) ismi ile Türkiye'de bir sivil toplum kuruluşu kurulmuştur.

Sonuç

Suç ve suça verilen ceza, insanlık tarihi kadar eskidir. Aynı şekilde ceza çeşitlerinden olan hapis ve bu hapsin yatırıldığı mekân olan hapishane de bir o kadar eskidir. Ancak hapishane, yerleşik hayatın ve devlet otoritesinin hâkim olduğu

252 Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 99.

253 Eren, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi," 99.

254 <http://www.cte.adalet.gov.tr/> Erişim tarihi: 05/09/2017.

dönemlerde ve bölgelerde daha yaygın bir kurum olmuştur. Fakat devletlerin henüz teşekkül etmediği dönemde hapishanelerin oluşum seyrini tam olarak anlatmak mümkün değildir. Ancak yerleşik hayatın ve devlet kurumunun var olduğu kadim Doğu ve Batı kültürlerinde çok eski çağlardan beri hapis mekânları söz konudur.

Tarihe baktığımızda Batı kültüründe hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği hapishaneler, önceleri yerin altında, karanlık bir mekân, penceresi, kapısı, havalandırması olmayan mahzenler, zindanlardır. Doğu kültüründe de hapis mekânları ilk dönemde kapısı, penceresi olmayan mahzenler, kuyular, zindanlardı. Modern zamanda bu sıkıcı ve ızdırap verici mekânların yerini modern hapishaneler almıştır. Hapis mekânlarının zindandan cezaevine değişim seyrine baktığımızda ise Doğu ile Batının birbirine benzediğini ve birbirini etkilediğini görmekteyiz.

Batı kültüründe, XVI. yüzyıldan itibaren mahkûmların sosyalleştirilerek yeniden topluma kazandırılması için modern hapis mekânları yapılmıştır. Bu mekânlarda da çeşitli infaz sistemleri geliştirilmiştir. Cezaevlerindeki olumsuzlukların giderilebilmesi amacıyla da devletin yanında sivil toplum kuruluşları da önemli görevler üstlenmiş, bunun için de dernek ve vakıf kurulmuştur. Doğu kültüründe de ilk defa 2015 yılında Türkiye'de bir dernek kurulmuştur.

Batı kültüründe, hapis mekânlarında geliştirilen sistemler mahkûmun ıslahına yardımcı olmuştur. Ancak savaşlar ve yoksulluk gibi sebepler cezaevlerini kalabalıklaştırmıştır. Bunun yanında hapishanelerde hastalıklar yayılınca, bütün bunlara bir de totaliter rejimlerin baskısı da eklenince XX. yüzyılın ortasına kadar hapishaneler, ıslah etme veya yeniden topluma kazandırma gayesinden uzaklaşmıştır. Fakat bütün bu engellere rağmen XX. asrın ikinci yarısında uluslararası reform hareketlerinin başlaması ile çağdaş infaz uygulamaları alanında standart kurallar oluşmuştur.

Doğu ve Batı kültüründe XX. ve XXI. asırda bu standart kurullarla birlikte mahkûmlara yönelik çeşitli cezaevleri tesis edilmiştir. Mahkûmlar, bu hapis mekânlarında suçlarına, yaşlarına, cinsiyetlerine göre ayrılmaktadır. Günümüzde cezaevleri; kadın, erkek cezaevleri, çocuk cezaevleri, kapalı, açık, yarı açık cezaevleri, eğitim cezaevleri, dağıtım cezaevleri gibi çeşitlere ayrılmaktadır.

Hapis cezasının amacı, suçluları ıslah etmek olmakla birlikte, toplumların suç işleme oranları ve hapisten çıkıp tekrar hapse dönenlerin oranına baktığımızda, hapishanelerin suçluları istenilen düzeyde ıslah edemediği anlaşılmaktadır. Yani

gerek Batı toplumu gerekse Doğu toplumunun hapishaneleri, istenilen ıslahı gerçekleştirememektedir.

Ancak şu da göz önünde bulundurulmalıdır, hapis mekânları, her ne kadar tüm mahkûm ve suçluları suç işlemekten caydırmazsa da çoğu insanın suç işlemesine engel olma görevi görmektedir. Suçluları ıslah edemediği veya kişileri suça daha çok eğilimli hale getiriyor gerekçeleriyle hapis mekânlarının gereksiz olduğunu ileri sürmek bu görevine binaen haksızlık olur kanısındayız. Zira her ne kadar özel caydırıcılığı bir tartışma konusu olsa da genel caydırıcılığı açısından hapis cezası büyük bir önem arz etmektedir. Bundan dolayı hapsedmenin sadece suçlular açısından değil, toplum açısından da önemli olduğu ve bu hapsedmenin suç işlemeye engel olmada caydırıcı bir rol gördüğü hususu da göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Akın, Hatice. "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi." *History Studies*, 3, Sayı: 3, (2011): 23-36.
- Alan, Hayrunnisa. "Timurlu Döneminde Hukuk ve Uygulanması." *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Hapishaneler Sempozyumu*, 4-5, (Aralık 2003): 1-9.
- Âmir, Abdülaziz. *et-Ta'zir fi'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye*. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2007.
- AnaBritanica*. İstanbul: Ana Yayıncılık, 1992, I-XXII, 489-491.
- Artuk, Mehmet Emin. Ahmet Gökçen ve Ahmet Caner Yenidünya. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2007.
- Atar, Fahreddin. *İslam Adliye Teşkilatı*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Atar, Fahreddin. *İslam İcra ve İflas Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 1990.
- Avcı, Mustafa. *Hukuk Tarihimizde Hapis*. Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2014.
- Avcı, Mustafa. *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Konya: Mimoza Yayınları, 2014.
- Bardakoğlu, Ali. "Hapis." *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, 54-64. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Beccaria, Cesare. *Suçlar ve Cezalar Hakkında*. Çev. Sami Selçuk. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*. I-VIII. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968.
- Bozkurt, Nurgül. "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, Sayı: 21, (2012): 261-277.
- Canel, Pınar. "Türkiye'de Cezaevleri ve F Tipi Uygulanması." Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2003.
- Cornel, Heinz. *Die Entstehung des Jugendstrafvollzugs: Bedingungen und Faktoren einer historischen Entwicklung*. Frankfurt: Vs Verlag Yayınları, 1979.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi*. I-XI, İstanbul: Arkin Kitabevi, 1996.

- Çubukçu, Asri. "Sümâme b. Üsâl." *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, 131-132. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çubukçu, Asri. "Ebû Lübâbe el-Ensari." *TDV İslam Ansiklopedisi*, X, 179. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Demir, Abdullah. *Günümüze Mesajlarıyla Osmanlı Adaleti: Karınca Hakkını Arayınca*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2011.
- Demirbaş, Timur. "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi," Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Doğan, Fatma Karakaş. "Cezanın Amacı ve Hapis Cezası." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Daşcıoğlu, Kemal. "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu." *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 51 (2008): 53-76.
- Dönmezer, Sulhi ve Sahir Erman. *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*. I-III. İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- Ebû Gudde, Hasan Abdulğani. *Ahkamü's-Sicn*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrahim. *Kitabü'l-Harâc*. Umman: Daru Kunuzi'l-Marife, 2009.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Futûhü'l-Büldân*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978.
- el-Ferrâ, Ebû Ya'lâ. *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2000.
- "el-Habs", *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, XVI, 282-330. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve Ş-Suuni'l-İslamiyye, 1983.
- el-Makrizi, Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdillâh. *Kitabu'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibar bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr*. I-II. Kahire: Mektebet' u Medbul, t.y.
- Erdem, Mustafa Ruhan ve Bahri Öztürk. *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2006.
- Eren, Mustafa. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi." *Toplum ve Kuram*, 8 (2013): 93-110.
- Erim, Neşe. "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme." *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984): 79-88.
- es-Sâbüni, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefasir*. I-III. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006.
- et-Taberi, Ahmed b. Ahmed İbnü'l- Kâs. *Edebu'l- Kâdi*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Gazel, Ahmet Ali. "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri." Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun. *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Gökçen, Ahmet. *Tanzimat Devri Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*. İstanbul: Kendi Yayınevi, 1989.
- Gölcüklü, Feyyaz. *Türk Ceza Sistemi (Hürriyeti Bağlayıcı Cezalar)*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1966.
- Gönen, Yasemin Saner. "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı." Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun. *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Gülşen, Recep. "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların İnfazında Çağdaş Tutum." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993.
- Günay, H. Mehmet. "İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2000): 35-62.

- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. I-II. Çev. Salih Tuğ. Ankara: İmaj Yayınevi, 2003.
- Hülagu, Metin. *İslam Hukukunda Hapis Cezası*. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1996.
- <http://www.cte.adalet.gov.tr>.
- Işık, Harun ve Abdullah Demir, *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin Alaüddin. *Reddu'l-Muhtar*. I-XIV. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Ferhûn, Burhânüddin İbrahim b. Ali b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed. *Tabsiratü'l-hükkâm fi usulî'l-akdiyye ve menâhicü'l-ahkâm*. I-II. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*. Beyrut: Darul-Ceyl, t.y.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî*. I-XIII. Beyrut: Darüsselam, 1379.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Darü'n-Nefais, 1411.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. I-XXI. Kahire: 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez-Zühri. *et-Tabakatü'l-kübrâ*. I-VIII. Beyrut: Darus-Sadr, t.y.
- İçel, Kayıhan vd. *Yaptırım Teorisi*. İstanbul: Beta Yayınları, 1993.
- Kettânî, Muhammed el-Haseni el-İdrisi. *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*. I-II. Beyrut: Dar'ül-Erkam, t.y.
- Kortantamer, Samira. *Memlûklerde Hapishaneler*. Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun. *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Krohne, Karl. *Lehrbuch Der Gefängniskunde Unter Berücksichtigung Der Kriminalstatistik Und Kriminalpolitik*. Stuttgart: Harvard University, 1889.
- Kurt, Mehmet. "Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Menekşe, Ömer. "XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.
- Mete, Teoman. *İnfaz Hukuku*. Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Nursal, Necati. *Uluslararası Cezaevi Standartları*. Ankara: Adalet Bakanlığı, 2006.
- Orat, Jülide A. ve Fadimane Çelik. "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri." *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2011): 73-95.
- Önkâl, Ahmet ve Nebi Bozkurt. "Cami." *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, 46-92. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Önder, Ayhan. *Ceza Hukuku Dersleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.
- Özdemir, Şuayip. "İslam'ın İlk Dönemlerinde Hapishanelerin Doğuşu Kurumsallaşması ve İşlevleri." *Tabula Rasa-Felsefe Teolojisi*, 3 (2001): 97-107.
- Özkul, Ali Efdal. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrısta Kalebentler ve Cezirebentler. Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun. *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Parlatır, İsmail, Nevzat Gözaydın ve Hamza Zülfikar. *Türkçe Sözlük*. I-II. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.
- Rahbi, Abdulaziz B. Muhammed el-Hanefi. *Fıkhu'l-Mulûk ve Miftahu'r-Ritâc el-Mursad alâ Hızâneti Kitâbi'l-Harâc*. I-II. Bağdad: Matbaatü'l-İrşad, 1973.

- Riemschneider, Kapsar. Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza. Çev. Turgut Yiğit. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (1990-1991): 341-351.
- Sadrüşşehîd, Ömer b. Abdilazîz b. Mâze el-Buhârî. *Şerhu Edebi'l-kâdi*. I-IV. Bağdat: Matbaatül-İrşad, 1977.
- Savcı, İlkey. "Cezaevi İş Yurtları." Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Hilal Oytun Altun. *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Saygılı, Abdurrahman. "Mikro-İktidarın Bir Fiziği Hapishane." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LIII, 2 (2004): 177-196.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. I-XXX. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Sıcak, Ahmet Sait. "Kur'an Tefsirinde Öznellik." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Şen, Ömer. *Osmanlıda Mahkûm Olmak*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evtâr*. I-VIII. Kahire: el-Matbatü'l-Munir, 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân*. I-XXIV. Riyad: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Temel, Mehmet. "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26 (2009): 109-135.
- Yakut el-Hamevi. *Mu'cemu'l-Buldan*. I-V. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Yıldız, Gültekin. *Mapusâne*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- Koçu, Reşad Ekrem. "Baba Cafer Zindanı." *Hayat Tarih Mecmuası*, 6 (1974): 10-13.
- Yılmaz, Metin. "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12-13 (2001): 539-581.